

Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidi Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Matn Criticism Discussions in Classical Hadith
Methodology

Hacer AYZ

Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı

Research Assistant, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of
Theology, Department of Hadith,

Erzincan/ Turkey

hayaz@erzincan.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0665-4286

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Temmuz / July 2021

Atıf / Citation: Ayaz, Hacer. "Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidi Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme / An Evaluation on Matn Criticism Discussions in Classical Hadith Methodology". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 10/20 (Temmuz/July 2021/2): 325-367

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyatFakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Hadis münekkitlerinin henüz erken dönemde özellikle kalam ehli ve ehl-i rey tarafından, ardından modern dönemde kimi oryantalist ve Müslüman araştırmacılar tarafından, bir hadisin sıhhatini tespiti aşamasında hadis metnini göz ardı ettiği ya da metne dair bir tenkit usulü geliştirmede olduğu konusunda eleştirilere maruz kaldığı ifade edilmektedir. Yöneltilen eleştiriler klasik hadis usulünün aslında bir sened usulü olduğu ve hadis metinlerinin tenkide uğramadığı yönünde olmuştur. Bununla beraber bu eleştirilere karşılık ehl-i hadisin, hadislerin senetleri kadar metinlerini de tenkide tabi tuttuğunu ifade eden yaklaşımlar da vardır. Bu anlamda öne çıkan iki anlayışın olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, hadis usulünde hadislerin metnine dair hususi alanların varlığını metin tenkidi olarak sunmakta diğeri ise ehl-i hadis münekkitlerinin hadislerin metin tenkidini sened tenkidi altında gerçekleştirmiş olduğu anlayışını savunmaktadır. Bu çalışmada klasik hadis usulünün metin tenkidine sahip olup olmadığına dair ortaya konan tezler değerlendirilmiş fakat bununla beraber, ehl-i hadis münekkitleri tarafından oluşturulan hadis usulünde, kimi epistemolojik ve yöntemsel nedenlerle hadis metninin harici bir tenkide uygun olmadığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usulü, Ehl-i Hadis, Metin Tenkidi, Sened, Dinî Bilgi.

Abstract

It can be stated that hadith critics were criticized especially by the ahl al-kalam and the ahl al-ray in the early period, and then by some orientalist and Muslim researchers in the modern period, for ignoring the hadith matn or not developing a method of criticism for the matn in the process of the determination of the authenticity of a hadith. The criticisms made are that the classical usul al-hadith is actually a sanad method and that the hadith matns are not criticized. However, there are also approaches that the ahl al-hadith criticizes the hadith matns as much as their isnads. In this sense, it can be said that there are two approaches. The first one presents the existence of specific areas regarding the matn of hadiths in the usul al-hadith as matn criticism, while the other defends the understanding that the ahl al-hadith critics carried out the matn criticism of hadiths under the isnad criticism. In this study, some criticisms have been made to the claims about whether the classical hadith method has the matn criticism, but it is also stated that the hadith matn is not suitable for an external criticism due to the some epistemological and methodological reasons of the usul al-hadith created by the ahl al-hadith critics.

Keywords: Usul al-Hadith, Ahl al-Hadith, Matn Criticism, Sanad, Religious Knowledge.

Extended Summary

The way to learn and understand religion is through the Qur'an and the sunnah. The sunnah, on the other hand, has been in need of criticism from the early ages since it includes the hadiths, each of which is khabar al-wahid in terms of their sources. Classical hadith methodology was created by the ahl al-hadith in order to distinguish the authentic narrations from being fabricated to understand the sunnah, and in this sense, an enormous literature was created. However, whether the hadith methodology takes into account the matn of the hadith, and if so, to what extent and under what conditions it has been an issue that has been discussed from early periods.

In this sense, there are those who argue that there is matn criticism in the classical hadith methodology, as well as those who claim that the scholars of classical and early hadiths focused solely on the sanad and ignored the matn of hadiths when deciding on the authenticity of hadiths. It can be said that these discussions can be traced back to the early period when the classical hadith methodology began to emerge. Hadith scholars have been criticized, especially by the ahl al-kalam and ahl al-ray that they ignore the matn of the hadiths.

It can be said that the most reliable way to understand the attitudes of hadith critics on matn criticism is possible by understanding epistemological and methodological approaches of ahl al-hadith. In this sense the ahl al-hadith accept hadiths as a religion reveals the importance given to hadiths as a source of religious knowledge by hadith critics. In addition to being the source of religious knowledge, giving the hadiths the direct meaning of religion also means that it cannot be criticized by reason. This is a very reasonable approach within the scope of their own methodology, because the effort to prevent any interpretation on religious materials, unlike the ahl al-ray, led to such a conclusion. In brief, it is not possible to apply matn criticism against the hadiths that are accepted as religion itself, rather than being a source for understanding religion for the ahl al-hadith. Indeed, such a practice is against the epistemology they have and the methodology built on it.

However, views on the existence of matn criticism in the classical hadith methodology have been put forward. The arguments developed for criticizing matns in the classical hadith methodology predominantly claim that the ahl al-hadith made matn criticism within the scope of sanad criticism in fact. Accordingly, the critics were interested in the matn while

criticizing the sanad. In fact, the criticism of the matn was consciously carried out under some undetermined concepts such as the *munkar*, in order not to justify the ahl al-ray due to the difference of opinion regarding the superiority of the narration against the reason. Apart from this, some fields of science related to the matn regarding the existence of matn criticism are also shown as examples. However, these areas do not provide any criticism regarding the authenticity of hadith. They are for understanding the matn rather than passing through a hadith providing an authenticity with its matn.

Moreover, these areas related to the matn were expressed in the earliest 5th century of the Hegira. In this case, it means that some issues related to the matn started to be discussed after the classification period, not when the methodological conditions set forth for the acceptance of hadiths were met. This point is very important, because, in this case, dealing with the sciences related to the matn coincides with the period when authentic sources were created. Therefore, it is not possible to argue that some studies, which are exemplified in the name of matn criticism, are involved in the activities carried out regarding the authenticity of the hadiths.

The thesis that there is no matn criticism in the classical hadith methodology is mainly based on the fact that the hadith methodology is centered on the sanad. The common point of the ideas put forward by both orientalists and Muslim scholars is that the result of the sanad analysis plays a decisive role in the hadith correction of the early period hadith critics. Orientalist critics mostly criticize the justice of the Companions as the narrators of the hadiths and claim that the approach of hadith critics on this issue leads to doubts about the reliability of hadiths and causes a lack of matn criticism. On the other hand, the point that Muslim thinkers especially and primarily focus on is that the hadith texts have not been subjected to a rational criticism.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, bir dine inanan ve o dinin öğretimi ile meşgul olan hemen herkesi üzerinde en çok mesai harcamaya yönelten konu kendisi de varlık âleminin bir yorumu olan 'dinî metinlerin' anlaşılması ve yorumlanması olmuştur. Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması faaliyetinin öncelikli nedeni hem Allah'tan gelen vahyin hem de vahyin pratik uygulayıcısı olan Peygamber'in söz ve davranışlarının gerek sözlü

gerekse yazılı ifadesinin nesilden nesile nakledilmesidir.¹ Nakil ise aktarmaya bağlı olarak birtakım problemler taşıyabilmektedir. Zira nakil, kişinin bizatihi işitmediği veya şahit olmadığı bir durumun ancak bir başkası aracılığı ile öğrenildiği haberler ve sözlerdir. Bu tarz haberler ve sözler ise kişinin kendi zamanına dair olabileceği gibi geçmişe dair de olabilir. Problem ise bu noktada çıkabilmektedir, çünkü nakledilen haber ile bu haberin teslim edildiği kişi arasındaki tarihi mesafe arttıkça aradaki aktarıcıların sayıları da artar.² Matematiksel olarak ele aldığımızda, araya giren tarih ve aktaran sayısı arasında bir doğru orantı olduğu aşikârdır. Aktaran kişi sayısının artması da yine doğru orantılı olarak metnin/haberin doğruluğu konusunda şüpheye yer açmaktadır. İşte bu nedenledir ki; din(ler)in en çok mesai harcanan alanı nesilden nesile yürütülen bilgi naklidir.

Konu İslâm ile şereflenmiş Müslümanlara geldiğinde ise, dini anlamının tek yolu Kur'ân-ı Kerim ve onun pratikte uygulaması olan sünneti öğrenmekten ve anlamaktan geçmektedir. En kısa ifade ile İslâm'ın Hz. Peygamber tarafından hayata tatbiki olarak ifade edebileceğimiz sünnetin en önemli kaynaklarından biri de muhakkak hadislerdir.³ Sünnetin kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim ve mütevatir haber ve uygulamaların sübutu konusunda bir problem yaşanmamakla birlikte, sünnetin kaynaklarından olan hadisler konusunda aynı düşünceyi paylaşmak mümkün değildir. Nitekim hadis ilminde, hadis dendiğinde, Hz. Peygamber'in sözleri ile fiil, takrir ve ahvaline dair haberlerin nakli kastedilmektedir. Dolayısıyla ifade edilen şey, hadislerin Hz. Peygamber'e isnad edilen ahad haberler olduğudur. Bu nedenle 'hadis' olarak ifade ettiğimiz ve kaynaklarımızda aktarılan sözler hadis usulünde 'rivayet' adıyla ahad haberleri de kapsayacak biçimde isimlendirilir.⁴ Hadis ilminde, rivayeti nakledenlere

¹ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 27.

² Ahmet Keleş, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 13.

³ Sünnetin Kaynaklarının öncelik sıralaması için bk. Mehmet Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 11. Ayrıca bk. İsak Emin Aktepe, *Sünnet ve Hadis*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 228 vd.

⁴ "Bazı âlimler, hadis teriminin kapsamını daha da genişleterek sahâbe ve tâbiinin şahsi beyan ve fetvalarını da bu kapsama almışlar, Hz. Peygamber'e ait olan hadislerle merfû, sahâbeye ait olanlara mevkuf, tâbiine ait olanlara da maktû adını vermişlerdir (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 33). Sonraları merfû, mevkuf ve maktû terimlerinin hepsini ifade etmek üzere haber kelimesi kullanılmaya başlanınca bir kısım âlimler sadece merfû rivayetlere, bazıları da merfû ve mevkuf rivayetlere hadis demeyi uygun görmüşlerdir." Bk. M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Şubat 2021), hadislerin rivayet olduğuna

râvi, nakledilen habere ise metin adı verilir. Rivayet ise sübutunun tespiti adına birtakım tetkiklere muhtaçtır. Bu minvalde hadis ilmi rivayetin sıhhatini tespit etmek amacı ile bir metodoloji oluşturmuştur. Bununla beraber, İslâm düşünce geleneğinde rivayetlerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı konusunda oluşan bir ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Zira hemen hemen her bir düşünce ekolünün ya da İslâm âliminin sahih hadiste aradığı şartlar tamamıyla aynı değildir.⁵

Metin tenkidinin önemi ise tam olarak bu noktada belirmektedir. Nitekim ahad haberleri de içeren rivayetlerin sahihinin sakiminden ayrılabilmesinde, rivayetin bir diğer parçası olan metnin tenkidi konusunda da ortak bir kabul söz konusu değildir. Erken ve klasik dönemde ehl-i hadisin sahip olduğu metodolojik paradigmanın metin tenkidini içerip içermediği, içeriyorsa ehl-i hadis âlimlerinin metin tenkidini uygulayıp uygulamadığı, uyguladıysa bunu ne yoğunlukta ve hangi türde uyguladıkları vb. konular üzerinden yürütülen birçok tartışma söz konusudur.

Erken dönem hadis münekkitlerinin hadis metinlerini tenkid etmedikleri yönündeki eleştirilerin, henüz hicri II. asırda ehl-i rey ve kalam ehli tarafından dile getirildiği söylenebilir. Dolayısıyla bu konudaki

dair ayrıca bk. İsak Emin Aktepe, "Hadis-Akl İlişkisi", *Akl Kitabı 3*, ed. Turgut Akyüz, (İstanbul, Ravza Yayınları, 2020), 26. Ayrıca, hadis teriminin ve onun yerine kullanılan diğer terimlerin tarihi süreçte uğradığı değişiklikler ve kullanım alanlarına dair "Hadis Terimi Hakkında" başlıklı çalışmasında Ali Kuzudişli, hadis teriminin tarihi süreçte aynı anda hem bir anlam daralması hem de anlam genişlemesine uğradığı tespitinde bulunur. Buna göre, hadis terimi tarihi süreçte biri anlam daralması diğeri de anlam genişlemesi olarak iki zıt dönüşüm geçirmiştir. Hadis terimi anlam daralmasına iki biçimde uğramıştır. İlkinde, hadisin neredeyse tüm tanımlarında 'Hz. Peygamber'e isnad/izâfe edilen' ifadesi bulunmasına rağmen, tek başına hadis dendiğinde bu ifade ortadan kalkmakta ve Hz. Peygamber'in söz, fiil veya takrîrleri' anlamını kazanmaktadır. Dolayısıyla, hadisin sıhhat bakımından çeşitliliği tek bir türe indirgenmiş olmaktadır. Daralmanın ikinci şekli ise, isnad konusundadır. Nitekim Hz. Peygamber'e isnad edilen haberlere hadis denildiği gibi aynı şekilde sahabe ve tâbiine isnad edilen haberlere de hadis denilmektedir. Bununla beraber, kayıtsız olarak hadis denildiğinde bundan yalnızca merfu haber anlaşılmaktadır. Hadis teriminin anlamında görülen genişleme ise, terimin tanımında geçen "Hz. Peygamber, sahâbî veya tâbiye isnad edilen..." ifadesine rağmen, hadis kaynaklarında, tâbiinden sonrakilere, kimi kitaplara, kitap okuyanlara, ismi belirsiz ya da ismi bilinip kim olduğu bilinmeyen birtakım Müslüman ve gayrimüslim kişilere isnad edilen söz ve fiiller yer almaktadır. Bu ise hadis teriminin uğradığı anlam genişlemesinin göstergesidir. Daha fazla bilgi için bk. Ali Kuzudişli, "Hadis Terimi Hakkında", *Hadis Tetkikleri Dergisi XII* (HAZİRAN 2013).

⁵ Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 12.

eleştirileri oryantalist eleştiriler ile başlatmak doğru değildir.⁶ Bununla beraber, kimi modern dönem Müslüman düşünürlerin de bu eleştirilere katıldığı ve bu tartışmaların günümüzde de canlılığını koruduğu söylenebilir. Modernizmin öncelediği rasyonalizmi İslam toplumlari için bir kurtuluş olarak gören düşünürlerden akla gelen ilk isim olan Fazlur Rahman'a göre;

"Çok basite indirgeyecek olursak, İslâm modernizminin merkezî tezi şudur: Temel kaynakları olan Kur'an ve sünnete dayandırıldığı, bu kaynaklar ve onların ışığında oluşan topyekun tarihî miras, ilmî ve rasyonel bir süzgeçten geçirilerek anlaşıldığı ve yorumlandığı takdirde İslâm, tarihî-ictimaî gelişme sürecinin ortaya çıkardığı değişme hadisesinin doğurduğu problemleri çözmeye, o sürecin altında ezilmeye değil ona yön vermeye kâdir bir inanç sistemidir."⁷

Fazlur Rahman'ın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, modernizmin İslâmî çalışmaları da etkilediği ve bu alanda en çok üzerinde durulan dinî metinlerin hadisler olduğu söylenebilir. Nitekim hadisleri - aslında burada kastedilen hadis metinleridir- anlamak ve yorumlamak amacıyla onları rasyonalist bir süzgeçten geçirme çabasının doğrudan metin tenkidini içerdiği anlaşılmaktadır. Zira anlama faaliyetinin elindeki malzeme, haberin metnidir. Hadislere yönelik bu anlama faaliyeti kapsamındaki metin tenkit faaliyetlerinin çağdaş düşünürler ile klasik düşünce sistemi arasında bir gerilime neden olduğu söylenebilir. Nitekim metin tenkidi sonucunda klasik hadis literatürünün en önemli ve kıymetli eserlerinde bulunan kimi hadisler de tenkide uğrayabilmekte ve reddedilebilmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak klasik hadis usulünün metin tenkidine uygun olup olmadığına dair klasik hadis usulüne ait yöntemsel ve epistemolojik hususlar üzerinde durulacaktır. Ancak öncesinde metin tenkidinin hangi anlamda kullanıldığına açıklık getirilebilmesi adına metin tenkidinin tanımı verilecek ve bu tanıma uygun görülen kimi metin tenkidi örneklerine değinilecektir. Ardından klasik hadis usulünde metin tenkidinin varlığına dair ileri sürülen menfi ve müspet yaklaşımlar ele alınarak değerlendirilecektir.

⁶ Hadiste metin tenkidine dair tartışmaları oryantalistler ile başlatan anlayış için bk. Subhi Es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 112 vd.

⁷ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, (İstanbul: Selçuk Yayınları 1993), XVIII.

1. Metin Tenkidi Tanımı ve Mahiyeti

Metin tenkidi kavramının tam olarak hangi manayı karşıladığı hususunda ortak bir tanımdan bahsetmek mümkün değildir. Bununla beraber, birtakım tanımları verilip, bu çalışmada bizim hangi anlamda ele aldığımız üzerinde durulacaktır.

Hadiste metin tenkidine dair kapsamlı çalışmaları bulunan Salahattin Polat, 'Çok Anamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinler Arası Bir Kavram: 'Metin Tenkidi'' adlı makalesinde, metin tenkidinin öncelikle disiplinler arası ve çok boyutlu anlam katmanlarına sahip olduğunu ifade etmiştir. Aynı eserde, İngilizce karşılığı 'textual criticism' olan metin tenkidinin Türkçede temelde üç farklı anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. Bunlar, bir metnin geçirdiği tarihi süreçlerde uğradığı bozulma ve değişiklikleri fark edip, düzenlenmesi ve orijinal haline döndürülmesi anlamındaki edisyon kritik, edebiyat eleştirisi (literary criticism) ve çağdaş hadis terminolojisindeki anlamıdır. Çağdaş hadis metodolojisinde ise; hadislerin Kur'ân'a, akla, tecrübeye, gözleme, bilime, tarihi gerçeklere vb. arzedilmesi gibi kriterlerle eleştirilmesine 'metin tenkidi' anlamı verilmektedir.⁸ Polat bir diğer çalışmasındaysa, " metin tenkidi, rivayetin, içindeki ve dışındaki birtakım veriler ışığında değerlendirilmesinden başka bir şey değildir"⁹ demektedir. Polat'ın metin tenkidini metnin dahili ve harici bazı kıstaslarla tahlili olarak ele almasının metin tenkidi için hayli önemli olduğu zira metnin sıhhatinin yalnızca bir bağlamda ele alınmasının sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı söylenebilir.

Mehmet Apaydın metin tenkidine dair çalışmaların bir kısmında, kavramın Kur'ân'a, akla-mantığa, bilimsel hakikatlere ve günümüzdeki insani ve ahlaki değerlere ters düşen metinlerin reddedilmesi olarak kullanıldığını bildirmektedir. Dahası, ona göre, bu uygulama hatalı ve eksiktir. Zira bu kriterlerle varılan sonuçların objektiflik taşıması mümkün değildir. Nitekim bir rivayetin içeriğinin Kur'ân'a, akla ya da ahlaki ilkelere aykırı olması ayrı bir husus, rivayette anlatılanların mezkûr kriterlerle düştüğü aykırılıklar nedeniyle yaşanmamış kabul edilip reddedilmesi ayrı meseledir.¹⁰ Bu açıklamadan hareketle, Apaydın'ın metin tenkidine verdiği anlam, verili metnin tenkidinden ziyade metnin metin haline gelme sürecine

⁸ Salahattin Polat, "Çok Anamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinlerarası Bir Kavram: 'Metin Tenkidi'", *Hadis Tetkikleri Dergisi VI/I* (Haziran 2008), 8.

⁹ Salahattin Polat, "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 234.

¹⁰ Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, (İstanbul: Kuramer, 2018), 27.

dairdir. Fakat bu tanım da eksik kalmaktadır, zira onun dediği gibi metnin oluşum aşamasından sonra elde yine bir metin kalacaktır ve bu defa da son halini alan metin yine içerik tenkidine ihtiyaç duyacaktır. Yani metnin farklı varyasyonlarının birleştirilmesi onun içeriğinin akli, ahlaki ya da fitri kimi kriterlere uygunluğunun ispatını sağlamamaktadır.

Enbiya Yıldırım ise, 'Hadiste Metin Tenkidi' adlı konuya dair hacimli eserinde, metin tenkidini kısaca çeşitli kriterler rehberliğinde, bir metnin sahih olup olmadığını anlamaya çalışmak olarak tanımlamaktadır. Dahası, hadisçiler zaviyesinden ele alındığında, nakd yani tenkidin, dâhili ve harici olarak iki kısma ayrıldığını, harici nakdın hadislerin sened açısından, dâhili nakdın ise metin tenkidini karşıladığını ifade etmektedir. Bununla beraber o, ehl-i hadisin sened ve metinlere dair hususi ilimler oluşturmuş olması yanında hadisi rivayet eden râvileri tahlil için harici nakd ya da metni tahlil amacıyla dâhili nakd şeklinde müstakil terimler kullanmadıklarını ifade etmektedir.¹¹

Çeşitli hadisleri metin tenkidine tabi tuttuğu 'Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri' isimli eserinde Ahmet Keleş de konuya dair bir yaklaşım sergilemiştir. Yazarın yaklaşımını kısaca özetleyecek olursak, metin tenkidi en başta anlamlı olan her şey demektir. Bu tanım sosyal bilimler alanında metin ile alakadar olan neredeyse her hermenötik ekolün üzerinde ittifak ettiği en genel tanımdır. Zira bir anlam ve manayı ileten her eser bir metindir. Yazı ise bu metinlerin şekil almış halinin yalnızca bir çeşididir. Söz gelimi, bir müzik bestesi, bir heykel ya da resim eserleri de birer metindir. Nitekim insan zihninde bir anlama karşılık gelirler. O halde her metin bir anlam taşımaktadır ve bu ise her metnin anlamını kazandığı bir de bağlamının olduğu sonucuna götürmektedir. Son tahlilde yazara göre, anlam, bağlam ve metin birbiri ile zaruri bir ilişkiye sahiptir. Dolayısıyla anlam olmadan metinden, bağlam olmadan da anlamdan bahsedilemeyeceğinin altını çizmektedir. Ona göre, tüm bunları kapsayan önsel, yani akıl yordamı ile bulunup ortaya konan bir unsur daha vardır ki bu da öznedir. Özne eğer, metin ile arasında tarihi bir mesafe yok ise metnin bir bağlamı olmaktadır. Yani özne ile metin arasında bir aktarıcıya gerek duyulmamaktadır. Aksi durumda yani özne ile metin arasında tarihi mesafe varsa, özne ile metin arasına bağlam farkı girmektedir¹².

¹¹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 35-36.

¹² Keleş, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, 18.

Konuğu hadis özelinde ele aldığımızda hadis metinlerini anlamaya çalışan olarak bizler özne olmaktayız, bunun yanı sıra bu metinlerin bizlere kadar gelmesi nakil yolu ile olduğu için bizlerin sahip olduğu bağlam ile metinlerin ait oldukları bağlam birbirinden farklı olmaktadır. Bu ise anlama faaliyetinin zaruri parçası olan metnin oluşturulduğu bağlamdan uzak olan özne için metnin bağlamını metinden çıkarmaktan başka bir yol kalmadığını göstermektedir. Özne ile metin arasındaki bağlam farkını kapatma çabası ise anlama faaliyeti süresince kimi zorluklarla karşılaşılan bir basamaktır. Zira özne kendi bulunduğu bağlamdan yola çıkarak metnin bağlamını anlamaya çalışmaktadır. Daha net bir ifade ile özne olayın meydana geldiği şartların tamamına hâkim olmadığında yaşanan gerçeklik hakkında yanlış kanaatlere varabilmektedir.

Ahmet Keleş, metin tenkidinin ancak isnad tahlilinden sonra yapılabileceğinin de altını çizmektedir. Nitekim önce isnad çözülür sonrasında da metin analizleri yapılır derken, yazar bazı metin sorunlarının hâlihazırda isnadda da bulunabileceğinden bahsetmektedir. Buna göre, örneğin güvenilir olmayan bir râvinin naklettiği bir rivayetteki metin sorunlarını râviye dayandırabilir ve rivayetin Hz. Peygamber'e isnadını reddedebiliriz demektir. Dahası, metin tenkidinin asıl öneminin senette bir problem olmadığı halde metninde sıkıntı olan rivayetler için geçerli olduğunu belirtmektedir.¹³ Keleş'in yaklaşımında metin tenkidine asıl ihtiyaç duyulan duruma vurgu yapması önemlidir. Nitekim, yazarın da değindiği üzere halihazırda senesinde kusur bulunan bir rivayetle senedi problemlili olmayan fakat metni sıkıntılı bulunan bir rivayetin metin tenkidi arasında metin tenkidinin taşıdığı önem anlamında bir fark vardır.

'İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi' adlı eserinde Mehmet Hayri Kırbaçoğlu metin tenkidi için bir hadisin Hz. Peygamber'e ait olup olamayacağına metnin yani sözün kendisine bakılıp karar verilmesidir, demektir. Yazar bu yöntemde mühim olanın amaç olduğunu vurgulamaktadır. Zira yazara göre bir hadisin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını anlamak için başvuru olan metin tenkidi ile bir hadis metni üzerinde yapılan herhangi başka bir çalışma aynı amaca hizmet etmemektedir. Dahası, metin tenkidinde esas olanın isnad değil metnin kendisi olduğunun da altını çizmektedir. Bunlara ilave olarak yazar, hadis metinleri ile ilgili kimi problemler ve konular olsa dahi bunların hiçbirisinin metin tenkidi ile alakası olmadığını zira bu noktalara dayanılarak hadisin sahih veya uydurma olduğuna dair bir sonuca varılamayacağını ifade

¹³ Keleş, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, 20.

etmektedir.¹⁴Kırbaşoğlu'nun yaklaşımının metin tenkidini özellikle hadisin sıhhatine doğrudan karar vermede etkili olması bakımından vurgulaması ve metin tenkidinde asıl olanın isnad değil metin olduğu vurgusuyla, verilen diğer yaklaşımlardan ayrıldığı görülmektedir.

Jonathan A. C. Brown ise 'Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?' adlı makalesinde, hadis tartışmalarında 'metin tenkidi' kavramının hadisin metnini tenkit etmek için kullanıldığını ifade etmektedir. Bununla beraber o, Batılı araştırmacıların metin tenkidi (matn criticism) kavramı ile kastettikleri anlamı, 'içerik tenkidi' (context criticism) kavramının daha doğru karşıladığını düşündüğünü belirtmektedir. Buna göre, 'içerik tenkidi' kavramının bir hadisin içeriğindeki veya manasındaki bir probleme işaret etme gayretini daha iyi karşıladığını düşündüğünü ifade etmektedir.¹⁵ Brown'un bu yaklaşımı ve makalesindeki genel yönelim, bizlere onun için metin tenkidinin aslında metnin içerik olarak tahlil edilmesi olduğunun yanında, metnin daha çok içsel yani gramer, kelime ve söz dizimi gibi unsurlarına yönelik tahlilleri içerdiğini göstermektedir. Metnin yalnızca içsel unsurlarıyla tahlili ise kanaatimizce metin tahlilinin sağlıklı sonuçlar verebilmesi adına eksik kalmaktadır.

Metin tenkidinin verilen bu tanımlarının ardından, bu çalışmada kastedilen ve üzerinde düşünülen anlamı hakkında verilebilecek en genel tanımı, metin tenkidinin bir hadisin ya da genel anlamda rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetine karar verildiği anlama faaliyeti süresince kullanılan bir tenkit faaliyeti olduğudur. Metin tenkidi ağırlıklı olarak bir akıl yürütme faaliyetidir. O, bir hadis metninin, Kuran-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in

¹⁴ Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 42-43. Kırbaşoğlu, hadis usulünde isnadın yanında metnin üzerinde de çalışmalar yapıldığını bildirmekte fakat bunların kendi verdiği metin tenkidi kavramını karşılamadığını ifade etmektedir. Ona göre, 1. Harfiyyen (lafzen) rivayet- mana ile rivayet meselesi, 2. Hadislerde ziyade ve noksan meselesi, 3. İdrac yani bir râvinin hadiste olmayan kelimeleri metne eklemesi, 4. Kalb yani hadis metinlerindeki kelime ve cümlelerin sıralanışındaki değişiklik, 5. Hadislerde ihtisar ve takti' yani rivayetin sadece belli bir bölümünün nakledilmesi, 6. Tashif yani hadislerdeki kelimelerin harekelenmesi ve noktalanması ile ilgili değişiklikler, 7. Tahrif yani hadislerdeki kelimelerin yazılışlarında görülen yanlışlıklar ve son olarak 8. Lahn yani hadis metinlerindeki gramer hataları olan incelemelerin hadisin sübutuna yönelik metin tenkidini kapsamadığını ifade etmektedir.

¹⁵ Jonathan A. C. Brown, " Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?", çev. Salih Kesgin, *Usûl: İslam Araştırmaları* 25 (2016), 267.

sünnetine, akla, fıtrata, genel geçer ahlaki yargılara, bilimsel verilere ve evrensel değerlere arzıdır.

1.1. Metin Tenkidi Örnekleri

İslâm'ı anlamının yolu, Kur'ân-ı Kerim'in "En güzel örnek olarak" nitelediği İslâm Peygamberinin ancak iyi anlaşılıp doğru takdim edilmesinden geçmektedir. Bu nedenledir ki, İslâm'ın ilk dönemlerinde, tam anlamıyla bir tenkit faaliyetinin Müslümanlar arasında her alanda yürütüldüğü söylenebilir.¹⁶ Hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının doğru bir biçimde anlaşılması ve ardından yine eksiksiz ve yanlışsız bir şekilde aktarılması sahâbenin en fazla gayret gösterdiği konulardandı. Sahâbenin, kimi zaman Hz. Peygamber'e sordukları sorular, anlamadıkları konularda ona başvurmaları, bazı durumlarda içyüzünü anlayamadıkları çeşitli konularda ona yönelttikleri eleştiriler ve ortaya çoğu zaman Hz. Ömer tarafından konulan ciddi tenkitler hepsi onu, dolayısıyla İslâm'ı doğru anlayabilmek adına idi.¹⁷ Asr-ı Saadet döneminde gerçekleştirilen bu tenkit faaliyeti İslâm kültür ve düşünce tarihinin en canlı misalleri olarak kabul edilmektedir. Nitekim İslâm adına yapılan bu tenkit faaliyetleri sırasında sahâbenin kimi durumda birbirinin eksiğini tamamladığı, kimi zaman yanlışını düzelttiği ve hatta kimi zaman da tekbize vardıkları olmuştur.¹⁸

Sahâbenin hadisleri tenkidi dendiğinde hiç kuşkusuz akla gelen ilk örneklerden biri mü'minlerin annesi, Hz. Aişe'dir. Hz. Aişe'nin hadis ilmindeki konumu sadece rivayetlerinin çok oluşundan değil, rivayet ve dirayetdeki dikkati ve özeninden kaynaklanmaktadır. Zira nicel olarak en fazla hadis rivayetinde bulunan sahabilerden Ebû Hureyre, Enes ve İbn Ömer'den ayrı olarak, Hz. Aişe ve İbn Abbâs, rivayet ettikleri hadis ve sünnetleri anlama, kavrama ve yorumlama hususundan özel bir meziyete sahiptiler.¹⁹

Kanaatimizce Hz. Aişe'nin bu eleştirileri metin tenkidinin en güzel örneklerini sunmaktadır. Hz. Aişe bir hadisin muhtevasına yani metnine yönelik bir eleştiride bulunurken metni Kur'ân'a, sünnete, hadislere, tarihe, aklına ve kişisel kanaatine ve mantık ve dil alanlarına dayandırır.

¹⁶ Mehmet Sait Hatipoğlu, *Hadis Tedkikleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2009), 13.

¹⁷ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 16.

¹⁸ Hatipoğlu, *Hadis Tedkikleri*, 14. Hz. Peygamber döneminde kizb ve tekbiz konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, 47 vd.

¹⁹ Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, 18.

Ebû Hureyre'den nakledilen, "Kim bir ölüyü yıkarsa, gusleder, kim de onu taşırırsa abdest alır." rivayeti²⁰ Hz. Aişe'ye ulaştığında, o, " Yoksa Müslümanların ölüleri necis mi? Ahşap (tabut) taşıdığından dolayı bir kimseye ne (diye abdest) gereksin?" demiştir.²¹ Hz. Aişe'nin bu tenkidi doğrudan aklı bir çıkarım olarak görünmektedir. Hz. Aişe'nin rivayeti mantık ilkelerine aykırı bulduğu verdiği cevaptaki istihzai ve iğneleyici üsluptan da anlaşılmalıdır. Bir diğer örnekte ise, Hz. Aişe'nin namaz kılanın önünden geçen köpek, eşek ve kadının o namazı bozacağına dair hadislere yönelttiği tenkittir.²² "Hz. Aişe'nin yanında, köpek, eşek ve kadının (namaz kılanın önünden geçince) namazı bozacağından bahsedildiğinde onun cevabı şu oldu: Bizi eşek ve köpeklere benzettiniz ha! Yemin olsun ki Rasûlullah namaz kılardı da ben de onunla kible arasına oturup da Rasûlullah'ı rahatsız etmemek için onun ayaklarının dibinden usulca sıyrılırdım."²³

Hz. Aişe'nin bir hadisin muhtevasını yani metnini mantık ile tenkidine örnek verilebilecek bir diğer örnek ise Ebû Said el-Hudrî ile ilgilidir. Ebû Said el-Hûdri, ölümünün yakın olduğunu anlayınca yeni bir elbise isteyip giydikten sonra şöyle demiştir: " Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim: Ölü, içerisinde öldüğü elbise ile diriltilir."²⁴ Anlaşılacağı üzere, Ebû Said el-Hûdri bu hadisten Hz. Peygamber'in elbise ile kastettiğinin kefen olduğunu düşünmüştür. Nitekim Hz. Aişe, bu yaklaşıma karşı çıkararak şöyle demiştir: "Allah, Ebû Said'e rahmet eylesin! Hz. Peygamber bununla sadece kişinin hangi amel üzere öldüyse onu kastetmiştir".²⁵ Hz. Aişe'nin verilen bu örneklerde, duyduğu bir rivayeti tenkit ederken, onun aklını, kişisel kanaatini ve mantığını kullanmaktan geri kalmadığı ortadadır. Tüm bunlar ise hadis tenkidinde isnad ile birlikte doğrudan hadisin metninin de tahlile tutulması gerektiğinin bir başka ifadesi gibidir.

2. Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidinin İmkânı

Klasik hadis usulünde metin tenkidinin varlığına dair yürütülen tartışmalara değinmeden evvel, klasik hadis usulünün böyle bir tenkit faaliyetine metodolojik açıdan uygun olup olmadığı konusunda kısa bir

²⁰ Ebû Dâvud, "Cenaiz", 3160-3162.

²¹ Bedruddîn Ez-Zerkeşi, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul (Ankara: Otto Yayınları 2015), 109.

²² İbn Mâce, es-Sünen, "İkametu's Salat", 38.

²³ Buhari, Sahih, "es-Salât", 105.

²⁴ Ebû Dâvud, es-Sünen, "Cenâiz", 18.

²⁵ Zerkeşi, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, 121.

inceleme yapılacaktır. Hadis metinlerinin Kur'an, sünnet ve akıl gibi kimi kriterlere arzı olarak metin tenkidinin uygulanıp uygulanmadığını anlamının bir yolu olarak klasik hadis usulünün yöntemsel temellerine eğilmenin uygun olacağı ifade edilebilir. Buna göre ilk olarak klasik hadis usulünün dinî bilginin kaynaklığı bakımından hadisleri nasıl ele aldığı konusuna ve ardından klasik hadis usulünde senedin konumuna değinilecektir.

2.1. Klasik Hadis Usulünün Bilginin Değeri ve Kaynağı Bakımından Hadislere Yüklediği Anlamın Metin Tenkidine Etkisi

Burada bilgi dendiğinde elbette anlaşılması gereken dinî bilgidir. Bilgi, kaynağı ve imkânı açısından antik çağlardan günümüze zihinleri meşgul eden bir konudur. Felsefenin tarih sahnesine çıkışı kadar eski olan bu konu İslâm düşüncesinde de ele alınmıştır. Bilginin kaynağı ve onu elde etme yollarına dair farklı yaklaşımlar, İslâm düşüncesi ve esasında İslâmi ilimlerin oluşum süreçlerinde de tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmaların başlangıç noktası Mu'tezile'nin, dinî bilginin elde edilmesinde ve yorumlanmasında akla ciddi anlamda önem vermesi olarak gösterilebilir. Bilginin imkânı hemen her İslâmi düşünce yapısı için kabul görmekle beraber bu bilgiyi elde edinme yolları konusunda farklılıklar çıkmaktadır.²⁶

Mu'tezile'ye göre bilgi; akıl, duyular ve doğru haber olmak üzere üç yol ile elde edilir. Buna göre, aklın apaçık ilkeleri ile kazanılan bilgilerin zaruri, istidlâl yolu ile elde edilen bilgilerin ise iktisabî olduğunu savunurlar.²⁷ Zaruri bilgi akıl yürütmeye ihtiyaç duyulmadan anlaşılan, herkesçe bilinen bilgilerdir. Nazari bilgiler ise, akıl yürütmeyi yani zihnin faaliyet göstermesini gerektiren bilgilerdir. Nitekim bu tarz bilgi edinimlerinde daha evvel bilinen ön bilgiler usulüne göre düzenlenerek yeni bilgilere ulaşılır.²⁸ Mu'tezile'nin akla büyük bir paye vererek bilginin kaynağı olarak haberi, mütevatir haberle sınırlandırması ehl-i hadis tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ehl-i hadise göre dinî alanda aklın kullanımı, bid'ate düşüren bireysel hevâdan ibarettir. Zira dinî bilginin temel ve hatta tek vasıtası haberdur.²⁹ Dolayısıyla ehl-i hadis için haber dinî alanda söz sahibi olan bilgi kaynaklarındandır.

²⁶ Zişan Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, (Ankara: Grafiker Yayınları 2020), 23-24.

²⁷ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 01.03.2021).

²⁸ Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 94.

²⁹ Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, 25.

Burada üzerinde durulması gerekli husus, erken dönem hadis münekkitleri ile Mu'tezile ve daha genel anlamda kelam âlimlerinin bilginin kaynağı olarak kabul ettikleri haberin birbirinden farklı olduğudur. Zira kelam âlimleri haber ile Kur'an ve sünneti kastederler. Ehl-i hadisin haber kullanımı ise daha dar kapsamlı olmak üzere hadisi işaret eder. Hadis ise, Hz. Peygamber'den, sahabeden ve tâbiûndan nakledilen rivayetleri kapsamaktadır. Ehl-i hadis âlimleri, aklın bir bilgi kaynağı olamayacağı hususunda birleşmişlerdir. Onlar için bağlayıcı ve değişmez bilgi, haberdir; bunun dışında kalan akıl, duyular, keşf ya da ilham gibi diğer bilgi kaynakları kabul edilmemiştir.³⁰

Erken dönem hadis münekkitlerinden Süleymân b. Tarhân'a (öl. 143/761) ait 'Resûlullah'ın hadisleri bizim yanımızda aynen Kur'an-ı Kerim gibidir' görüşü ehl-i hadis âlimleri için hadislerin dinî bilginin kaynaklığı anlamında Kur'an'la aynı değerde kabul edildiğinin göstergesidir.³¹ Yine erken dönem hadis âlimlerinden Hassân b. Atiyye'nin (öl. 130/748) Cebrail'in Kur'an'ı-Kerim'i Hz. Peygamber'e indirdiği gibi hadisleri de indirdiğini belirtmesi aynı yaklaşımı taşıdığını göstermektedir.³²

Ehl-i hadisin oluşturduğu klasik hadis usulünde, hadislerin karşılığı olan haber-i vâhidin kabulünün asgari şartlarını tespit eden ilk kişi imam Şâfiî (öl.204/820) olmuştur. Aslında klasik hadis usulünün şekillenmesindeki en önemli isim de yine imam Şâfiî'dir. İmam Şâfiî haberin kabulünün zorunluluğunu Hz. Peygamber'in konumu, vazifesi ve sözlerinin bağlayıcılığına dayandırmaktadır. Buna göre Allah, Hz. Peygamber'e itaati bize, bizden öncekilere ve sonrakilere aynı şekilde farz kılmıştır. O halde, Hz. Peygamber'le karşılaşmayanlar için, Allah'ın bu emrini yerine getirebilmenin bir tek yolu vardır. O da Hz. Peygamber'den gelen haberleri öğrenmekten geçmektedir. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in resmettiği bir hayatı yaşayabilmenin tek yolu ondan gelen nakillerdir. Bu da Allah'ın Hz. Peygamber'den gelen haberleri kabul etmemizi zorunlu kıldığı anlamına gelmektedir.³³ Şunu da ifade etmek gerekir ki, imam Şâfiî'nin haber-i vâhidin makbul sayılması yönündeki yaklaşımı, haber-i vâhidin bilgi değeri üzerinden verilen bir karar gibi görünmemektedir. Zira ona göre, haber-i vâhidlerin kabulünün esas nedeni, Allah'ın Peygamber'i aracılığı ile bizlere

³⁰ Türcan, *Hadis İliminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, 28-29.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Muteffakkîh*, I, (Suudi Arabistan: Dâru'l İbnü'l-Cevzî, 2001), 139.

³² Dârimî, *Mukaddime*, I, (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 2000), 474.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Umm*, VII, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990), 288.

kabulünü vacip kılmasıdır. İmam Şâfiî'den sonraki hadisçiler de bu görüşü benzer yaklaşımlarla temellendirmişlerdir.³⁴

Bu noktada dikkat çekici bir diğer husus ise, haber-i vâhidlerin Allah'ın kabulünde bizleri zorunlu kıldığı bilgi olduğu anlayışının hem nedeni hem de sonucu olarak görülebilecek bir paradigmaya temas etmiş olmasıdır. Zira bu anlayış aslında Hz. Muhammed'in beşeri yönü ile peygamberlik vasfı arasında bir ayrıma gidilmediği, dolayısıyla Hz. Peygamber'e isnad edilen her türlü alana dair rivayetin bağlayıcılığına dair kabulün varlığını ortaya çıkarmaktadır. Bu ise zorunlu olarak, Hz. Peygamber'e isnad edilen haberin metninin Kur'an'a, sünnete ve akla arzı gibi metin tenkidine ihtiyacı olmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim bizzat Allah'ın kabulünü zorunlu kıldığı bilginin akli eleştiriye imkânı yoktur. Tüm bunlardan hareketle, erken dönemde, dinî bilginin akla, içtihad ve kıyasa üstünlüğünü ispat edercesine, dini bilgiyi habere yani nakle indirgeyen bir anlayışın meydana geldiği söylenebilir. Nitekim hadis, Kur'an'ın ait olduğu yani Allah'ın ilminin kendisinden alındığı "söz" olarak biçimlendirilince, ehl-i hadis için, Allah katındaki bu bilginin her türlü beşeri bilgi üretme aracından dolayısıyla kişisel kanaatleri de kapsayan akıldan üstün ve önce geleceği aşikârdır. Dini bilgi kavramına hadislerin ve hadislere bağlı hususların öğrenilmesi anlamı yüklenerek, din alanındaki bilgi hadis ile temellendirilmiş olmaktadır.³⁵

Son tahlilde, erken dönem hadis münekkitleri için dini bilgi elde etmek mümkün olmakla birlikte bu, Kur'an'ı Kerim dışında yalnızca haberle elde edilebilecek bir bilgi alanıdır. Haber ise, hadis münekkitleri için hadis anlamına gelen Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil ve takrirler olan haber-i vâhidleri de kapsamaktadır. Ehl-i hadis dışında kalan ve ehl-i rey olarak da adlandırılan yaklaşıma göre ise, dini bilginin elde edilme yollarından biri de hiç kuşkusuz akıldır. Bu alanda akla alan açmayan ehl-i hadisin bilgi malzemesi olarak sahip olduğu haberlerin sahihinin sakiminden ayrılması adına oluşturulmuş hadis usulünde metnin Kur'an'a, sünnete, akla arzı bağlamında bir metin tenkidine sahip olduğunu söyleyebilmek güçtür. Zira, dinî bilginin kaynağı olarak kabul edilen metnin tenkidi kişisel kanaat ve hevâ karışabilme ihtimalini taşımaktadır.

³⁴ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, XIII, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1960), 235. Es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, 246 vd.

³⁵ Kadir Gürler, "Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırma) Yöntemi", *Dini Araştırmalar*, 8/24 (Haziran 2006), 35.

2.2. Klasik Hadis Usulünün Sahih Hadis Tanımı ve Sened Merkezli Yapısının Metin Tekidine Etkisi

Hicri III. asırdan önce bir rivayetin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığına dair yapılan değerlendirmelerde daha çok isnad ve metin merkezli bir tahlil uygulaması varken hicri III. asırdan sonra yani klasik hadis usulünün olduğu dönemde, hadislerin tenkidi yalnızca sened tenkidine kaymıştır.³⁶ Dolayısıyla erken dönem hadis âlimlerinin oluşturduğu klasik hadis usulüne bir anlamda sened usulü demek yanlış olmayacaktır. Zira bir hadisin sübutu doğrudan onun senedi ile temellendirilmiştir.

Hicri III. asırdan önce örneğin Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) sahih hadiste aradığı şartlar hem râvi hem de metin tenkidini içermektedir. Nitekim ona göre insanları bid'ate çağıran bid'atçıdan, insanlarla konuşmalarında yalan söyleyen yalancıdan, fazilet ve ibadeti olup da ne naklettiğini bilmeyen kişiden hadis alınmaz.³⁷ Bu görüşüyle onun rivayetin senedini tenkid ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, İmam Mâlik haber-i vahidin kabulünde Medînelilerin ameline aykırı olmamasını da istemektedir.³⁸ Bu ise hadislerin tashihinde metnin tenkidine de yer verdiğine işaret etmektedir. Bu bilgilerden hareketle imam Malik için hadislerin tashihinde senedin yanında metnin de tenkide uğradığını söylemek mümkündür. Bu konuda imam Mâlik'in hadisleri tashih ederken daha ziyade metinden hareket ettiğini dair yapılan çalışmalar da vardır.³⁹

Hicri III. asra gelindiğinde sahih hadis tanımlarının senedi öne alan bir yaklaşıma işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda klasik hadis usulü üzerinde önemli etkileri olan imam Şâfiî'nin tanımı örnek verilebilir. Önemli bir nokta da sened merkezli sahih hadis tanımlarının isnada yüklenen anlama işaret etmesidir. Daha net bir ifade ile hicri III. asırla birlikte isnada dini bir anlam yüklendiği ve böylelikle hadis tashihinde isnad tenkidinin yeterli görüldüğü ileri sürülebilir. Konunun daha açık ifadesi adına öncelikle isnadın tarihi serüveni ile başlamak doğru olacaktır.

³⁶ İsak Emin Aktepe, *Sünnet ve Hadis*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 172.

³⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, I, (Mağrib: Vizâratu umûmi'l-evkaf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1976), 66.

³⁸ Bâcî, *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvatta*, I, (Mısır, Matbaatu's-Se'âde, 1914) 189.

³⁹ Bk. Ali Dere, "İmam Malik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", *Journal of Islamic Research*, 10/1-2-3, (Nisan 1997), 69-73.

İsnat hakkındaki ilk önemli ifade, İbn Sîrîn'e (öl. 110/729) aittir. İbn Sîrîn'in "İlk zamanlarda kimse isnad sormuyordu. Ne zaman ki Müslümanlar arasında fitne çıktı; işte o zaman, sünnet ehlinin hadisini almak, bid'at ehlinin hadislerini de terk etmek için, rivayet edilen hadislere isnad sormaya başladılar" dediği kaydedilir.⁴⁰ Onun bu sözü ile fitnenin ortaya çıkışı ile birlikte isnad tenkidinin temel nedeninin fitneye karşı tedbir almak olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, hadis ilminde bilinçli olarak bir rivayette bulunan kişinin sorgulanması olan isnad tenkidi faaliyetinin, İslâm toplumunda fitne olayları olarak tanımlanan kimi siyasî itikadî ihtilafların yaşandığı bir döneme denk geldiği kabul edilebilir. Zira her fırka kendi görüşlerini, haklı göstermek amacı ile Kur'ân ya da hadis gibi bir nassa dayandırmak istemiştir. Bu ise hadis uydurmacılığına varan menfi sonuçlar doğurmuştur. Hadis uydurma olgusunun zuhur etmesi ve ardından isnad tenkidinin görülmeye başladığı doğru ise de bunun hemen sistematik bir hale geldiğini söylemek zordur. Hicri III. asra değin sistematik ve yaygın bir isnad uygulamasından bahsedilmesi mümkün değildir.⁴¹

İsnad uygulamasının tesisinin sosyolojik ve tarihsel olaylar nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, ehl-i hadisin hadis rivayetlerinde isnad uygulaması, ehl-i bid'atin rivayetlerine karşı bir tedbir olarak, bir anlamda mecburi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, tarihi süreç içerisinde isnada dinî bir anlam yüklenmiştir. Ehl-i hadis tarafından isnad, Müslümanlara has bir imtiyaz olarak kabul edilmiştir. Ehl-i hadise göre, Allah isnad ile ümmeti nimetlendirmiş, üstün kılmış ve yüceltmıştır.⁴² Zamanımız ilim adamlarından İbrahim Canan'ın bu konudaki ifadelerinin erken dönem hadis münekkitlerinin yaklaşımı ile aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Nitekim ona göre;

"Dini rivayetleri isnad etme, yani tahkik ve değerlendirilmesi mümkün olan senedlerle rivayet etme müessesesi başka dinlerde görülmez. Bu, Müslümanlara has bir hususiyet ve imtiyazdır. İslâm âlimleri, tâ bidayetten beri, Cenab-ı Hakk'ın, ümmet-i merhume olan İslâm ümmetini sened tatbikatıyla nimetlendirmekle büyük bir şeref ve imtiyaz bahşettiğini belirterek diğer ümmetlere karşı iftihar, Rablerine karşı da şükran ifade ederler".⁴³

İsnadın din olduğu anlayışı, isnadın gerekliliğine dair verilen en temel itikadî nedeni ifade etmektedir. Buradan hareketle, isnadın din olduğu

⁴⁰ Tirmizi, Sünen, XIII, "Ebvâb'ül-İlel", 307.

⁴¹ Kırbaoğlu, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, 23.

⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el- Hafîb, *Şerefu ashâbi'l-hadis*, thk. Mehmet Said Hatipoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 40.

⁴³ Canan, Hadîs Usûlü ve Tarihi, 422-423.

kabulünün bir anlamda haberin de din olduğu anlamını taşıdığı söylenebilir. Aynı şekilde yine İbn Sîrîn'e ait olan " Hadis dindir; şu halde, dininizi kimden öğrendiğimize dikkat edin."⁴⁴ ifadesi de ehl-i hadisin bilgi anlayışının karşılığı olan habere yani hadise ve hadisin de doğruluğunu tetkik ettiği senede atfettiği önemi gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, ehl-i hadis için isnad dindir zira taşıdığı haber dinin taşıyıcısıdır.

Klasik hadis usulünde isnada verilen öneme dair yakın zamana ait kaynaklarda da aynı yaklaşıma dair görüşler bulunmaktadır. Bu anlamda, senedin ne olduğuna dair açıklamada bulunan İbrahim Canan'ın aşağıda verilen ifadesi hadis usulünde senedin ağırlığını ortaya koyarak, bunu doğrular niteliktedir.

"Şu halde hadisteki sened de, hadis metninin kaynağa olan nispetini ispatlar. Sözelimi merfu bir hadis mevzubahis ise, o sözün Hz. Peygamber'e olan nispetini garantiler, mevkuf ise bir hadis mevzubahis ise, sahâbeye olan nispetini garantiler. Bir başka deyişle sened, bir sünnetin Rasûlullah'a ait olduğuna dair olan iddiamızı ispat eden yegâne delildir."⁴⁵

Aynı hususun altını çizen bir diğer isim olan Ali Yardım ise " Şurası bir gerçektir ki, bir sözün değeri, muhtevasından ziyade onu söyleyenin şahsiyeti ile ölçülür. Bizi bağlayan, sözün kendisinden çok, o sözü söyleyenin kimliğidir."⁴⁶ ifadesi klasik hadis usulünde senede atfedilen önemi gözler önüne sermektedir. Diğer yandan bu cümleden hareketle, hadisin sened tenkidi sonucu sahih olduğu sonucuna varıldıktan sonra metne yönelik akıl yürütmelerin, akli eleştirilerin yapıp yapılmaması ya da bunun gerekliliği gibi konulardaki yaklaşım da anlaşılmaktadır.

İsnad tenkidi uygulamasının sistematik hale gelmesiyle beraber sahih hadiste bulunması gerekli şartlar konusunda da farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, sahih hadis tanımını metodolojik olarak yapan ilk kişi İmam Şâfiî olmuştur. Şâfiî, bir hadisin kabulü için Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar sika râvilerce aktarılmış olmasını, yani ittisâl şartını taşımasını yeterli saymaktadır.⁴⁷ İmam Şâfiî, sahih hadis rivayet eden kişinin dindar ve güvenilir olması, doğrulukla bilinmesi, bunun yanında rivayet ettiğini iyi bilmesi, hadisin lafızlarında yapılacak değişikliğin nelere sebep olabileceğinin farkında olması, bunu yapabilecek beceride değil ise hadisi

⁴⁴ Müslim, "Mukaddime", 5.

⁴⁵ İbrahim Canan, *Hadîs Usûlü ve Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 422.

⁴⁶ Ali Yardım, *Hadîs I-II*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2010), 178.

⁴⁷ Şâfiî, *el- Umm*, VII, 201.

lafzı ile rivayet etmesi gerektiğini bildirmiştir. Dahası râvi ezberden naklediyorsa hafızası sağlam, kitaptan naklediyorsa da yazdığını iyi koruyan biri olmalı, sika râvilerin Hz. Peygamber'den rivayet ettiklerine de karşı çıkmamalı, işitmediği hadisleri rivayet ederek tedlîs yapmamalı, kendisinden önceki râviler de aynı şekilde rivayet ederek hadis Hz. Peygamber'e veya ondan sonraki tabakalara kesintisiz biçimde ulaşmalıdır.⁴⁸ İmam Şâfiî'nin bu uygulaması ehl-i hadis tarafından kabul görmüş ve ehl-i hadis metodolojisine hâkim olmuştur.

İmam Şâfiî'nin sahih hadis tanımından yola çıkıldığında, anlaşılacağı üzere, o, bir rivayetın sıhhatini tespititte metin tenkidini gerekli görmemiştir. Bu bağlamda o, metnin Kur'an'a arzını doğru bulmamıştır; çünkü ona göre sahih olarak belirlenen bir hadisin Kur'an'a aykırılığı gibi bir durumdan bahsedilemez. Aynı şekilde, amel-i ehl-i Medine de gerekli olmayan bir kriterdir, zira sahih bir hadis amele arz edilerek değerlendirilemez.⁴⁹ Sonuç olarak, İmam Şâfiî için sahih olduğu belirlenen bir hadisin metnine yönelik herhangi bir akli değerlendirmeye ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla İmam Şâfiî için bir rivayetın sıhhatinin belirlendiği herhangi bir aşamada, rivayetın metninin herhangi bir akıl yürütmeye tabi kılınmayacağı da apaçık ortadadır. Nitekim sika bir râvinin yine kendisi gibi sika olan râvilerden aktarmış olduğu muttasıl bir rivayetın herhangi bir tenkide ihtiyacı yoktur. Bu anlayışa göre, bir Müslümanın böyle bir rivayetle karşı karşıya kaldığında yapması gerekenin, işittik itaat ettik demek olduğu söylenebilir. Sahih hadis için Şâfiî ile birlikte meydana gelen bu tanımın ardından, ehl-i sünnete ait hadis metodolojisi için metin tenkidi merkezli akli bir eleştirinin imkânının ortadan kalktığını söylemek abartı olmayacaktır. Buhârî'nin hocası, İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/853) adil bir kimsenin haberini inkâr eden kimsenin tekfir edileceğini söylediği kaydedilir.⁵⁰ Bu anlayış da ortaya koymaktadır ki, ehl-i hadis için senedi sağlam olduğu için sahih olan bir rivayetın metne yönelik eleştirel herhangi bir tahlile ihtiyacı yoktur. Nitekim bir akıl yürütme sonucu böyle bir rivayetın değil reddedilmesi tenkide bile ihtiyacı yoktur.

Hicri V. ve VI. asırlardan itibaren ise daha çok kitap merkezli denebilecek bir sıhhat değerlendirmesine girilmiştir. Zira hadisleri tasnif süreci tamamlanmış ve ehl-i hadis için sahih kaynaklar ortaya konmuştur.

⁴⁸Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risale*, thk. Ahmed Şâkir, (Mısır: Mektebetü'l-halebî, 1940), 370-372.

⁴⁹ Aktepe, *Sünnet ve Hadis*, 173.

⁵⁰ Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi*, 37.

Buna göre, Buhari ve Müslim'e ait Sahihler bütün muhaddislerce sahih kabul edilmiştir. Tecrid-i Sarıh Tercemesi müellifi Babanzâde bu konuda, Buhari ile Müslim sahihlerinde rivayet ettikleri hadisler muhaddislerin geneline göre en yüksek mertebede hadislerdir demektedir.⁵¹

İmam Şafii'nin ehl-i hadis metrolojisindeki hâkimiyetinin metin tenkidine bir diğer etkisi de onun daha önce de değinildiği üzere, hadisi vahiy kategorisine çıkararak, hadis ile sünneti aynileştirmesi ile olmuştur. Nitekim sünnet ile hadis kavramları Şafii öncesinde birbirinden ayrı iki anlama karşılık gelmekte iken, Şafii ile birlikte sünnetin sağlamlığının yalnızca hadis vasıtası ile sağlanabileceği kabulünden Şafii Sünnet ile hadis arasındaki farkın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla hadis ve sünnet terimleri aynı anlamda kullanılmaya başlanmış ve hadis metinlerinin eleştirel anlamda ve akılla tenkidine gerek görülmemiştir.⁵² Başka bir deyişle, vahiy kaynaklı sünnetin eleştiriye açık olması mümkün olmamıştır.

3. Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidinin Varlığına Dair Yaklaşımlar

Klasik hadis usulünde metin tenkidinin varlığına dair öne sürülen tezler üç ana başlık altında toplanabilir. Bu yaklaşımlardan ilkinde göre, klasik hadis usulünde metin ihmal edilmemiş bilakis hadislerin metnine hususi ilim alanları oluşturulmuştur. Bu yaklaşım iki nedenle makbul görünmemektedir. Buna göre öncelikle, klasik hadis usulünde hadislerin senedleri yanında metinleri üzerinde de durulduğu elbette doğrudur. Bu anlamda lafzen/manen rivayet meselesi, idrac, kalb ya da lahn konuları örnek verilebilir. Nitekim bu alanların hadisin sıhhatinin belirlenmesi konusunda ya da daha net bir ifade ile hadislerin sahihinin sakiminden ayrılması adına uygulanan esaslar olduğunu söylemek güçtür. Bu hususlar daha çok hadis metinlerinde fark edilen gramer ya da kelime odaklı biçimsel özellikler ile ilgilidir. Yaklaşımın klasik hadis usulünde metin tenkidinin varlığını ispat adına kabul edilemeyecek oluşunun bir diğer nedeniyse bahsedilen metinle ilgili çalışmaların ortaya çıkış tarihi ile ilgilidir.

Buna göre, klasik hadis usulünde hicri V. asra kadar ehl-i hadis tarafından ifade edilen bir metin (metne dair herhangi bir alandan) tenkidi tanımından ya da onu kapsayacak bir alandan bahsetmek mümkün

⁵¹ Ahmed Naim, Babanzâde, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarıh Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), I/204.

⁵² Gürler, "Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırım)a Yöntemi", 52.

görünmemektedir. Nitekim metne yönelik yukarıda örneklendirilen çalışmalar da en erken beşinci yüzyılda, Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) ve Hatîb el- Bağdadi'nin (öl. 463/1071) eserlerinde göze çarpmaktadır. Bu dönem zikredilen iki müellif ile başlatıldığında anlaşılacağı üzere metinle alakalı ilimler sahih hadislerin belirlenip sahih kaynakların meydana getirildiği dönemden sonraya işaret etmektedir. Bu durumda metin ile alakalı çalışmaların tarih olarak da hadislerin tespiti aşamasında özellikle bir tenkid faaliyeti anlamında kullanılmadığı sonucuna götürmektedir.

Hadisin sıhhatini yine râvi ve sened merkezli olmak kaydıyla ancak hadis metnini de kapsayacak şekilde ele alan ilk anlayışı, Hâkim'in eserinde görebildiğimizi belirten Zışan Türcan'a göre, bunun en önemli delili ise müellifin 'el- Medhal il'a kitâbî'l-iklîl' eserinde, müsned, mevkûf ve müdrec gibi konuların üzerine eğilmesidir.⁵³ Jonathan A. C. Brown ise hadis metninin içeriğinin dikkate alınarak hadisın sıhhatini belirlemek ve uydurma olanlarının ayıklanabilmesi adına belirlenen kriterleri derleyen ilk kişinin Hatîb el-Bağdadi olduğunu ifade etmektedir. Brown, müellifin 'el- Kifâye fî 'ilmî'r-rivâye' isimli eserinde, rivayetleri mütevatir⁵⁴, yanlışlığı hemen anlaşılan rivayetler ve doğruluğu ya da yanlışlığı, sadece hadis kaynaklarının incelenmesi sonucunda anlaşılabilenler olmak kaydıyla üç sınıfa ayırdığını belirtir. Bunlardan yanlışlığı hemen fark edilen hadisler ise şu özellikleri ile kendilerini belli ederler. İlk olarak, akılla çelişen ifadelerdir, misal olarak, bir Yaraticının olmadığı anlamındaki sözler, ikinci olarak, Kur'ân'la ve Hz. Peygamber'in yaygın olarak bilinen ve uygulanan mütevatir sünnetleri ya da Müslümanların doğruluğu konusunda ittifak ettikleri hadislerle çelişenler. Üçüncüsü ise Müslümanlar için Allah'ın, kesinliğinden emin olunamayacak bir yolla göndermeyeceği kadar mühim bilgiler barındıran hadislerdir.⁵⁵

Yukarıda verilen yaklaşımlardan hareketle, klasik hadis usulü için hadislerin senedleri yanında metinlerine de yönelme çabasının hicri V. asırla birlikte başladığı ancak bunun da hadislerin sıhhatini ortaya çıkarma amacından çok metnin anlaşılmasına yönelik olduğu ifade edilebilir. Nitekim örneğin ilk olarak Hâkim'in eserinde rastlanan müdrec, metinle ilgili bir kavram olmakla beraber, onun metin tenkidini karşılamadığı

⁵³ Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, 182.

⁵⁴ Hadis usulünde mütevatir kavramını kullanan ilk kişi Hatîb el-Bağdadi'dir. Bu konuda bk. Veli Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usulü Eserlerinin Mukâyesesi", *Gümüüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Ağustos 2013), 241 vd.

⁵⁵ Brown, " Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?", 273-274.

söylenbilir. İlave olarak, üzerinde durulmaya başlanan hadis metinlerine yönelik uygulamanın somut örneklerinin yeterli sayıda olmadığı anlaşılmaktadır. Dahası Hâkim ve Hatîb ile birlikte hadis metninin usul anlamında ele alınmaya başlandığı ancak bunun da teorik düzeyde kaldığı söylenebilir. Nitekim özellikle Hatîb'in verdiği kriterlere kendisinin dahi uyduğunu söylemek zordur. Hatîb'in metin tenkidi ile ilgili kriterlerinin kendi çalışması içinde uygulamadığı ifade edilebilir. O, Kifaye'de bu kriterleri bir kez dahi açık olarak uygulamamıştır.⁵⁶Dahası, yalnızca metne yönelik belirlediği kriterlere değil, râvilerle yönelik bahsettiği kriterlere de uyduğunu iddia etmek mümkün değildir. Hüseyin Karaman, Hatîb'in 'Sika olmayan râvilerden rivayette bulunmanın kınanması' başlığı altında, konuya delil vermek amacıyla, mevzu bir hadis kullandığını belirtir ve onun, sağlam olmayan râvilerden rivayette bulunmanın doğru olmadığına ve kötülüğüne, sağlam olmayan râvilerden gelen bir rivayet vermek gibi bir hataya düştüğünü belirtir.⁵⁷

Klasik hadis usulünde sened tenkidi yanında metin tenkidinin varlığına dair ileri sürülen bir diğer yaklaşım Brown'a aittir. Brown'a göre, Hatîb'den önce, hicri III. asırda ehl-i hadis âlimleri tarafından metin tenkidi yapılmıştır. Ancak bu doğrudan hadislerin metnine yönelik olmayıp râvi tenkidi kapsamındadır. Brown'un ifadesi ile " İçerik tenkidi, râvi değerlendirmesinin temel bir unsuru gibi görünmektedir — kabul edilemez anlamları olan hadisler rivayet eden bir râvi aktardıkları dikkate alınarak güvenilir kabul edilebilir." Yazar, bu görüşüne örnek olarak da İbn Adî'nin (öl. 365/976) bir râvinin şüphe uyandıran hadisler nakletmesinin, onun güvenilirliğini ispatlayacağı yönündeki ifadesini verir. ⁵⁸ Bu noktada Brown'a katılmak pek mümkün değildir, zira bir hadisin metninden yola çıkılarak tenkide tutulup, sıhhatine dair hüküm verilmesi ile, bir hadise râvisinin sözlerinin doğruluğunun değerlendirilerek hüküm verilmesi aynı şey değildir. Ayrıca verilen örnekten hareketle İbn Adî'nin hadisin sıhhatini tespit aşamasında dikkatini doğrudan hadisin senedine ve râvilerine verdiği anlaşılmaktadır. Burada metne yönelik özel bir tenkitten bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Zira hadis, râvinin güvenilirmez

⁵⁶ Brown, " Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?", 276-277.

⁵⁷ Hüseyin Karaman, "el-Hatib el-Bagdadi ve el-Kifaye'si", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Haziran 1998), 484.

⁵⁸ Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?", 288.

sözlerinden dolayı tenkit edilmektedir. Dahası, İbn Adî'den kaydettiği ifade de metin tenkidi ile ilgili değil doğrudan râvi tenkidi ile ilgili olup, râvinin şüphe uyandıracak rivayetleri ile ilgilidir. Bu ise, râvinin güvenilirliği ile ilişkilendirilebilecek râviye dair bir tutumdur. Metin tenkidinde ise râviye değil metnin kendisine bakılarak bir tenkit usulü kastedilmektedir. Bununla beraber, bu durumun, sahih kaynaklarımızda râvilerinde problem olmayıp, metinleri oldukça problemlı hadislerin varlığının nedenlerinden olduğu düşünülebilir.

Brown ehl-i hadis âlimlerinin metin tenkidini kullanmış olduklarını belirttikten sonra pek tabii iki soru yöneltmektedir. Buna göre, ehl-i hadis âlimleri gerçekte metin tenkidi uygulamış olmalarına rağmen bu uygulamaları neden sanki çok nadir yapılmış gibi görünmektedir. Bir diğer soru ise, eğer metin tenkidi ehl-i hadis âlimlerinin hadis tenkidi yöntemlerinin önemli bir kısmını oluşturuyorsa, niçin bizlere kadar ulaşan râvi tenkidinin yapıldığı metinlerde bulmak da bu kadar güçtür? Yazara göre bunun nedeni ehl-i hadise ait metodolojinin olduğu dönemin entelektüel atmosferinde yatmaktadır. Yazar burada, ehl-i hadis ve ehl-i rey arasında nassların anlaşılması ve yorumlanmasına dair yöntem farklılığından bahsetmektedir. Buna göre, ehl-i reye göre, ehl-i hadis âlimleri akli kullanmaksızın her nakledilene lafzi olarak harfi harfine kabul ederler, bu nedenle de hadisin gerçek manasını idrak edemedikleri isnadına sonsuz güven gösterdikleri hadislerle sarılırlar. Ehl-i hadis ise ehl-i rey âlimlerini Hz. Peygamber'in sualsiz örneğini kendi zayıf akıllarının rehberliğinde terk ederek yoldan çıkmış kimseler olmakla suçlamaktadır.⁵⁹

Brown böyle bir ortamda, akli delil vasıtalarının, nakledilen bir hadisin hükmünü iptal edebileceğini savunan ehl-i rey'e karşı ehl-i hadisin ise, bir hadisin akli bakımdan kabul edilebilirliğini sorgulamanın, din alanında insan aklına çok fazla özgürlük verme anlamına geleceğinden dolayı, eğer bir hadis Hz. Peygamber'e değin isnad edilebiliyorsa, Müslümanlara düşen ona itaat etmektir görüşünü benimsediğini belirtir⁶⁰. Buna göre ehl-i hadis, Kur'ân ve akıl kriterleri üzerine temellendirilen metin

⁵⁹ Brown, "" Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığımız Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?", 290. Ayrıca ehl-i hadis âlimlerinin ehl-i reye yönelttiği eleştirilerdeki sert üsluba dair bk. İsak emin Aktepe, "Ehl-i Hadisin Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Ös-I (Haziran 2015).

⁶⁰ Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığımız Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?", 291- 294.

tenkidini gerekli gören ehl-i reye karşı insan aklının acizliğinden kaçınarak, isnadı Hz. Peygamber'e itaatın tek yolu olarak kabul etmiştir.⁶¹

Brown'a göre tam olarak bu nedenlerle, ehl-i hadis âlimleri, bir hadisin sıhhatini tespit etmede metnin kritiğini ve tenkidini öncülleyen ehl-i reye karşı bir hadisin metninin müstakil olarak tenkit edilmesi gerekliliğini itiraf edememişlerdir. Zira böyle bir kabul fikir ayrılıkları yaşadıkları ehl-i reye hak vermek anlamına gelecektir. Brown ehl-i hadis âlimlerinin böyle bir yol izlemek yerine metin tenkidini isnad tenkidinin yalın bir görevi haline indirgediklerini savunmaktadır. Böylece problemlili bir anlam hâlihazırda isnaddaki bir sıkıntının işareti olmaktadır.⁶² Brown'a ait ehl-i hadis âlimlerinin erken dönemlerden itibaren metin tenkidi yaptıklarına dair son bir tez de, erken dönem ehl-i hadis âlimleri tarafından usule dair kullanılan dilin oldukça müphem olduğu ve bu müphem dilin yapılan metin tenkidine karşı adeta bir paravan görevi gördüğüdür. Örneğin, hicri III. asırda kullanılan münker kavramı, aslında bir başına hem metin hem de isnad tenkidi anlamına gelmektedir, demektedir.⁶³ Brown'a göre, erken dönemde kullanılan kimi usul kavramları, ehl-i hadis âlimleri tarafından ehl-i reyin görüşlerini doğrular olmaktan kaçınmak adına bilerek müphem bırakılmıştır. Kendi ifadesi ile;

“Batılı tarihçiler ve benzer şekilde daha sonraki Müslüman âlimler için çok bunaltıcı olsa da bu belirsizlik erken dönem hadis münekkitlerinin; içerik tenkidini, hadisleri doğrulamanın tek yolu olarak meşrulaştırmak isteyen, rakiplerinden gizleme amacına tam olarak uyuşmaktadır. İçerik tenkidi ve isnad tenkidini

⁶¹ Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?”, 296.

⁶² Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?”, 298.

⁶³ Erken dönemde Münker kavramının bu şekilde, yani kısmen metin tenkidini ifade ettiği görüşünü ortaya atan ilk isim Ignaz Goldziher (ö. 1921)'dir. Nitekim o bu konuda, “İsnadlarda adı geçen ricalin makbuliyetleri üzerine girilmiş köklü tahkikler sırasında, bazı otoritelerin, çok defa, münker vasıflı hadislerin ricali olarak takdim edilmiş oldukları görülebilmektedir. Şüphesiz bu çeşid hükümlerde dahi ön plana alınanlar, bilhassa şekli âmillerdi. Fakat hadislerin tedkiki- Ebû Nu 'aym el-İsfahâni'nin de (ö. 430) dediği gibi-, “bu çeşid hadislerde vuzuh eksikliğin ve karanlığın hüküm sürdüğünü”, diğer bir ifade ile, üslub ve muhtevalarının, dışardan eklemelerin mevcudiyetini gösteren açık alametlerle damgalı olduğunu çok defa kabul etmeye sevk ediyordu. Fakat aşikârdır ki, bu tenkidî müşahede şekli, daima şahsî takdire bırakılmış olarak kalacaktı.” ifadeleri ile bu münker kavramının kısmen metin tenkidi ile ilişkilendirilse de bunun metin tenkidine bir ispat olarak kabul edilemeyeceğini, zira bu kullanımların hem sened üzerinden yapıldığı hem de şahsî kanaatler olarak kaldıkları için geneli ifade edemeyeceğini bildirmektedir. Bk. Ignaz Goldziher, *İslam Kültür Araştırmaları*, çev. Mehmed Said Hatipoğlu- Cihad Tunç (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 2/ 211.

birbirinden ayırt etmeyi imkânsız hale getiren teknik terimler kullanarak hadis münekkitleri, tamamen isnada dayanma ve akli tenkidi reddetme cephelerini koruyabilmişlerdir.”⁶⁴

Yazar bu iddiasını desteklemek amacıyla, isnad nedeniyle rical eserlerinde tenkid edilen veya münker olarak müphem bir biçimde isimlendirilen hadislerle sonraki döneme ait mevzuat kaynaklarındaki hadisler arasında güçlü bir matematiksel ilişki olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ Yazarın bu konudaki tezinin de problem taşıdığını söylemek mümkündür.

Bu anlamda, Türcan'ın Brown'a ait bu iddiaya karşı yaptığı tespitler oldukça dikkat çekicidir. Ona göre, Brown'un iddia ettiği gibi, daha sonraki dönem hadis münekkitlerinin içerikleri nedeniyle reddettiği rivayetler ile erken dönemde isnadı nedeniyle reddedilenler arasındaki ilişki zorunlu olarak erken dönem hadis münekkitlerinin aslında metin tenkidi yaptıklarını göstermez. Kendi ifadesiyle;

“ Tam tersi de olabilir. Hatta bu daha makuldür. Zira bir hadisin metin ya da içerik tenkidi temelde, hadisin kaynağına nispet durumundan güç alır. Mütevatir olarak gelen dini haberlerde metin/içerik tenkidinin yapılamaması bu gerçekliği teyit eder... Esasen metin/içerik tenkidi Hz. Peygamber'in akla, tecrübeye ve dinin temel ilkelerine aykırı bir şey söyleyemeyeceği düşüncesine dayanmaktadır. Ancak bütün bunlara aykırı görünen bir haber mütevatir yolla geldiğinde, sözü edilen tenkit kriterleri işletilemez. Haber-i vâhidlerle ilgili de hiçbir harici unsurdan güç alınmaksızın işletilebilmesi zor görünmektedir. Kısacası bu durum, dini haberin salt metin/içerik tenkidi gibi görünen yöntemlerin temelde haberin geliş yoluna, yani râvilerinin (çokluk, adalet-zabt gibi) durumuna dayalı bir tenkit bakışını barındırdığını göstermektedir. Yazarın iddiasının aksine, altıncı asırdaki hadis münekkitlerinin doğrudan içerik tenkidi yapabilmelerinde, ele alınan hadislerin isnad bakımından sıkıntılı olmasının etkisi daha öncelikli görünmektedir. Öte yandan, altıncı asır itibariyle ne metin ya da içerik tenkidi yapan hadis münekkitlerinin ne de başka hadisçilerin erken dönem hadis münekkitlerinin yöntemlerinin, görünürde isnad tenkidi olduğunu; aslında içerik tenkidi yaptıklarını belirten bir görüşleri var mıdır?”⁶⁶

Türcan'ın yaklaşımının iki noktada önem arz ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki, altıncı asır itibariyle hadis münekkitlerinin metin tenkidi yapabilmelerinin bu hadislerin isnadlarıyla olan bağlantısıdır. Buna göre, metin tenkidi yapılan hadisler hâlihazırda isnatlarında problem olan

⁶⁴ Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?”, 300.

⁶⁵ Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Neden Bu Kadar Zor?”, 304.

⁶⁶ Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, 99.

hadislerdir. Bu ise yapılan metin tenkidinin isnad tenkidi ile iç içe ele alındığı anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda Brown'un iddiasının aksine, hadislerin sıhhatini belirleme aşamasında isnadla birlikte bir metin tenkidi faaliyeti uygulandığı sonucundan çok isnad tenkidine bağlı olarak onunla iç içe geçmiş bir metin tenkidinin varlığına götürmektedir. Bir diğer önemli husus ise, hadis münekkitlerinin metin tenkidi uygulamalarının doğrudan isnad tenkidine bağlı olduğu görüşüdür. Böyle bir yaklaşım aslında klasik hadis usulünde sened merkezli bir anlayışın varlığının göstergesi olmakla birlikte metin tenkidinin önünde bir engel olarak da anlaşılabilir. Nitekim isnadında problem taşımayan bir haberin akla, tecrübeye ya da dinin temel ilkelerine arz edilmesini gerekli kılacak yöntemsel şart ortadan kalkmış olmaktadır.

Metin tenkidinin rical eserlerinde bulunabileceğine değinen bir başka isim de Hâlid b. Mansûr ed-Durays'dır. Yazara göre, cerh ve ta'dil âlimlerinin metin tenkidine vermiş oldukları önem, ağırlıklı olarak ehl-i hadis âlimlerinin, rivayetlerin incelenmesini gerekli bulmalarından ve bunu cerh ve ta'dil kapsamındaki tenkid uygulamasının bir parçası olarak görmelerinden anlaşılmaktadır. Hâlid b. Mansûr ed-Durays buna örnek olarak Müslim'den şu alıntıyı " Bir muhaddisin hadisindeki münkerlik alameti onun rivayetinin, hafız ve makbul olan başka râvilerin rivayetleri ile karşılaştırıldığı zaman onların rivayetlerine muhalif düşmesi ya da hemen hemen onlara uymamasıdır. Şayet hadislerinin ekserisi öyleyse, onun hadisi metrûk sayılır, kabul edilip amel de edilmez" vermekte ve bunun metin tenkidini işaret ettiğini iddia etmektedir.⁶⁷ Ed-Durays'ın verdiği örnekten metnin başlı başına bir tenkide tutulduğu gibi bir anlamdan ziyade, râvi merkezli olarak metnin teste tabi tutulduğu ifade edilebilir. Bu ise anlaşılacağı üzere, klasik hadis usulünde rivayetin doğrudan metin tenkidine tabi tutulduğu anlamına değil isnad tenkidi sonucuna bağlı bir metin tenkidinin varlığına işaret etmektedir.

Yukarıda zikredilen yaklaşımlardan hareketle, ilk olarak ehl-i hadis âlimlerinin erken dönemlerden itibaren metni dikkate alan bir usul anlayışına sahip oldukları iddia edilmektedir. Nitekim bu anlayışa göre, doğrudan metin tenkidi adı altında anılmasa da hadis münekkitleri,

⁶⁷ Hâlid b. Mansûr ed-Durays, "Metin Tenkidi ve Cerh-Ta'dil Âlimlerine Göre Hadis Ravileri Hakkında Verilen Hükümlerle İlişkisi", çev. Salih Kesgin, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 5/4 (Nisan 2016), 1118. Bk. Ayub, "Matn Criticism and Its Role in the Evaluation of Hadith Authenticity", *International Journal of Islamic Studies and Humanities* 1/1 (Nisan 2018).

eserlerinde râvi tenkidi aracılığıyla metni de tenkid etmiştir. Buna ek olarak, hadis münekkitlerinin bilinçli olarak, nasların anlaşılması ve yorumlanması konusunda fikir ayrılığı yaşadıkları ehl-i rey karşısında yenilgiye düşmemek adına metin tenkidini gizleyerek yaptıkları da iddia edilmektedir. Bu yaklaşımların birkaç nedenden ötürü hatalı olduğu söylenebilir. Öncelikle metnin akla, tecrübeye, dinin temel ilkelerine arzı olarak metne dair hususi bir ilim alanından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Hicri V. yüzyılla birlikte konuşulmaya başlanan metinle ilgili ilimlerin metin tenkidinden ziyade metnin anlaşılması ve düzeltilmesi amacına yönelik olduğu söylenebilir. Öte yandan râvi tenkidi ilmi olan cerh ve ta'dil eserlerinde metin tenkidi örneklerinin varlığına dair yapılan açıklamalar, hadis münekkitlerinin hadis metinlerini sened tenkidi soncuna bağlı olarak ele aldıklarını göstermektedir. Daha öz bir ifade ile cerh ve ta'dil ilminde metne dair yapılan herhangi bir tahlil doğrudan metne değil râvinin hatası üzerinde durularak incelenmektedir.

Ehl-i hadis ekolünün metinleri anlama sürecinde kullandığı yöntem, ağırlıklı olarak metnin dilsel anlamıyla yetinmek ve anlamı kapalı lafızlar hakkında açıklama getiren bir nas yok ise o metni olduğu gibi bırakmak biçimindedir. Bu anlayışa göre, zihinsel yani akli bir faaliyeti gerektiren yorum ya da eleştiri, metinden kimi istihraçlarda bulunma anlamına gelmektedir. Metinden çıkarılan herhangi bir yorumu, yorumlayanın şahsi fikir ya da eğilimlerinden bağımsız olarak, metne veya otoriteye çevirmek olarak kabul eden bu anlayışa göre, lafızlar ne ise o olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle, metin dışı herhangi bir kriter buna akıl da dahildir, referans olarak alınmamalıdır. Tüm bunlar da ehl-i hadis için, metin tenkidinin yine içe dönük bir tenkidi ve anlamayı işaret ettiğini göstermektedir.⁶⁸

4. Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidinin Eksikliğine Yönelik Yaklaşımlar

Metin tenkidi kavramının görece yeni olduğu bir hakikattir. Öte yandan, kavram bir hadisin sıhhatini tespit aşamasında metnin Kur'an'ı Kerim'e, sünnete, akla, tecrübeye arzı olarak ele alındığında, klasik hadis usulünde metin tenkidinin eksikliğine dair ileri sürülen eleştirilerin henüz erken dönemde ehl-i rey ve kelamcılar tarafından yöneltildiği söylenebilir. Bu anlamda hadis münekkitleri Kur'an'a ve akla aykırı kimi zaman da birbiri ile çelişen hadisleri nakletmeleri konusunda eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerin metin tenkidi eksikliği ile ilgili olduğunu söylemek

⁶⁸ Gürler, "Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırım)a Yöntemi", 56.

mümkündür. Nitekim Kur'an'a ve akla aykırı hadis rivayeti ile eleştirilen hadis münekkitlerinin rivayette buldukları hadislerin isnadları nedeniyle değil metinleri sebebiyle eleştirildikleri ortadadır.

Yöneltilen bu eleştirilerin ehl-i hadis âlimlerince müstakil çalışma alanları oluşturmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Bu anlamda, sahih haberlerin birbirleriyle ihtilaflı olamayacağı anlayışı ile hareket eden hadis münekkitlerinin, hadisler arasında var olan kimi ihtilafları çözüme gayretiyle ihtilâfu'l hadis konusunda çalışmalarda bulunmaları bunun en belirgin sonucu olarak görülebilir. Nitekim İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs* adlı eserinde hadis münekkitlerinin birbiriyle çelişen hadisleri nasıl ele almaları gerektiğine dair yol göstermiş olduklarını belirtmesi de yöneltilen eleştirilerin müstakil ilim alanlarının oluşmasında oynadığı role işaret etmektedir.⁶⁹ Dahası, yine aynı eserde İbn Kuteybe hadis münekkitlerine yönelik eleştirilere yer vermiş bununla beraber kendisi de kelamcılar ve ehl-i rey eleştirmiştir. Bu anlamda onun eğer kelamcılar Kur'an ve hadiste çözümleyemedikleri problemleri bu ilimlerin ehline bıraksalardı bu meselelerin nasıl çözülmesi gerektiğini öğrenebilirlerdi yönündeki ifadeleri örnek verilebilir.⁷⁰ İlave olarak, mezkûr eserin yalnızca bölüm başlıklarının bile bir savunma veya koruma amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca, eserin Türkçe'ye kazandıran Mehmet Hayri Kırbasoğlu'nun eserin başlığını "Hadis Müdafaası" olarak belirlemesinin aynı düşünceyi barındırdığı kabul edilebilir.⁷¹ Nitekim müdafaanın varlığı aynı zamanda karşı karşıya kalınan bir olumsuzluğun varlığına da işaret etmektedir. Sonuç olarak, erken dönem hadis münekkitleri özellikle hadislerin metinleri üzerinden eleştiriye maruz kalmışlardır. Metin tenkidine yönelik eleştirilerin henüz erken dönemlerde varlığını gösterdiğinin belirtilmesinin ardından çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle konuya dair eleştiriler özellikle modern dönem oryantalist iddialar ve yine aynı döneme denk gelen müslüman düşünürlerin değerlendirmeleri çerçevesinde verilecektir.

Klasik hadis usulünde metin tenkidinin olmadığına dair ileri sürülen tezler ağırlıklı olarak hadis usulünün sened merkezli oluşuna dayandırılmaktadır. Hem oryantalistler hem de müslüman ilim adamları tarafından öne sürülen fikirlerin ortak noktası erken dönem hadis

⁶⁹İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, (Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1973), 86.

⁷⁰İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, (Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1973), 14.

⁷¹Bk. M. Hayri Kırbasoğlu, *Hadis Müdafaası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017).

münekkitlerinin hadis tashihiinde sened tahlilinden çıkan sonucun karar mekanizması olarak belirleyici rol oynadığı yönündedir. Bununla beraber, oryantalistler ve müslüman düşünürlerin yöneliminde farkların olduğu da belirtilmelidir. Nitekim aşağıda verileceği üzere, oryantalist eleştiriler daha çok senedin râvileri olarak sahâbenin adaletine yönelik tenkitlerde bulunmakta ve hadis münekkitlerinin bu konudaki yaklaşımlarının hadislerin güvenilirliği konusunda şüpheyeye götürdüğünü iddia etmektedirler. Öte yandan müslüman düşünürlerin özellikle ve öncelikle üzerinde durdukları husus hadis metinlerinin akli bir eleştiriden geçirilmemiş olmaları yönündedir.

Goldziher'e (ö. 1921) göre, sahâbeler Hz. Peygamber'in çeşitli konulardaki öğretici hadislerini dini bir şuurla değiştirmeden aktarmışlar ve fethedilen bölgelerde bu hadisleri nakletmişlerdir. Bununla beraber, sahâbeler Hz. Peygamber'in vefatının ardından, nebevî ruha uygun olduğunu düşündükleri ya da faydalı olacağını düşündükleri bazı sözleri Hz. Peygamber adına rivayette bulunmakta bir mahzur görmemişlerdir.⁷² Goldziher'in bu kabulü, onun için sahâbeye isnadı ispatlanan bir hadisin metninin de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Goldziher özel olarak, İslâmi hadis kritiği metoduna da eğilmiş ve bu konuda isnad tenkidinin ağırlığı nedeniyle metinlerdeki mantıki ve akli yanlışlıkların fark edilmediğini ifade etmiştir. Hüseyin Akgün'ün naklettiği şekliyle o;

“ İslami hadis kritiği bazı tarafsız bireysel teşebbüsler sayesinde, sınırlı olarak, ancak en aşikâr olan uydurmaları ayıklayabilmiştir. Zira ona göre, İslâmi hadis kritiğinin değerlendirmede, güvenilirlik ve sıhhati esas alan, daha çok formal bir bakış açısı vardı. Hadisler sadece dış şekilleri itibari ile araştırılmışlardır. İçeriğinin değeri hakkındaki hüküm, isnadının sağlamlığına bakılarak verilmiştir. Kimse metindeki mantıki veya tarihi hatayı ileri sürerek isnadın sahihliğinden şüphe etmemiştir. Sahih isnadlara sahip iki hadis birbiri ile çeliştiğinde ise- sahihlik hususunda biri diğerine tercih edilemiyorsa- en ufak detayına kadar ustaca bir telif yoluna gidilmişti. Buna rağmen bir uyum sağlanamıyorsa fikhî hadislerde nâsih-mensuh teorisi devreye sokulurdu. Ayrıca ilelül-hadis denilen hadisin hastalığını iyileştirmek için yine formel ilkeler belirlenmişti. Mesela hadis kritiğinde böyle bir ilke, birbiri ile çelişen iki hadisten biri olumlu (müsbit), diğeri olumsuz tabiattaysa (nefyedici), olumlu olan diğerine tercih edilir, şeklindedir. Mesela Bilal, Peygamber'in Kabe'de namaz kıldığını bildirir, İbn Abbas'tan gelen haberde ise bu olay inkar edilirse, bununla birlikte her ikisi de formel olarak sahih birer isnada sahip olsalar, bu durumda Müslüman tenkitçiler yukarıda mevzubahis edilen ilkeye uygun olarak olumlu tabiata sahip olan Bilal'in rivayetini kabul etmişlerdir”

⁷² Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 157.

sözleri ile konuya dair yaklaşımını ortaya koymaktadır.⁷³ Goldziher'e göre, metin tenkidi o kadar ihmal edilmiştir ki, bir rivayetin isnadı sahih olduktan sonra en bariz kaba anakronizm dahi hadis münekkitlerince ilgi görmemiştir. Zira, Hz. Peygamber'in peygamberlikle gelen gaybtan haber alabilme yetkisi, böylesi rivayetler için dengeleyici bir kriter olmuştur.⁷⁴

Bununla birlikte, Goldziher, erken dönem hadis münekkitleri içinde münker kavramı altında, içerik tenkidi yapıldığını nitekim bunların da bireysel çabalardan öteye geçemediğini bildirmektedir. Goldziher isnadda bulunan râvilerin güvenilirliği değerlendirilirken belli birtakım kişilerin genellikle münker olarak sınıflandırılan hadislerin râvileri olarak ön plana çıktıklarını ifade eder. O bu anlamda Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve İbnu'l Cevzî'yi (öl. 597/1201) anakronizm hususunda titiz bir münekkit olarak kabul etmektedir.⁷⁵

Tıpkı Goldziher gibi Leone Caetani (ö. 1935) de hadislerin sıhhati konusundaki fikirlerini sahâbeye dayandırmıştır. Bir farkla ki Goldziher'in iyi niyetle ve nebevî ruha uygun olduklarını düşündükleri hadisler uydurmuş olabileceğine yönelik görüşü yerine o sahâbenin güvenilir olduğuna dair bir kabulün mümkün olamayacağını savunmaktadır. Caetani'nin hadisi tarihsel bir tür olarak reddettiği söylenebilir. Nitekim o, bu görüşünü sahâbenin ahlakının örnek teşkil etmediği varsayımına dayandırır. Ona göre, hadis âlimlerinin objektif ya da tarafsız olduğundan bahsedilemez. Zira onlar sahâbenin zayıflığını görmezden gelirler ve sahâbenin tamamını hatasız kabul ederler. Caetani kendi düşüncesini ise "Onların muhakemesi bizim için geçerli değildir, çünkü biz sahâbenin yanılmazlığını ve mutlak dürüstlüğünü kabul edemeyiz" ifadesi ile açıklamaktadır.⁷⁶ Caetani'nin bu yaklaşım ile doğrudan hadislerin isnadına yönelik bir eleştiride bulunduğu ortadadır. Nitekim onun güvenilirmez bulduğu sahâbe, hadis isnadının râvileri olarak doğrudan isnad kritiğini işaret etmektedir. Caetani, hadis metnine geldiğinde ise, olumsuz yaklaşımından vazgeçmez ve hadis âlimlerinin bu konuda da yetersiz kaldıklarını savunur. Ona göre, hadis âlimleri hadislerin kritiğini yaparken yüzeysel bir isnad kritiği yanında metinleri de görmezden gelerek hadislerin

⁷³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 204.

⁷⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 204-205.

⁷⁵ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber and S. M. Stern (Great Britain: Aldine-Adherton) I/141.

⁷⁶ Bilal Ahmad, "Leone Caetani's Annali dell'Islam on Sirah of the Prophet Muhammad", *Islamic Studies* 54/3-4 (Aralık 2015), 210.

sıhhati konusunda bir sonuca varmışlardır. Tüm bunlar ise Müslümanların hadis doğrulaması konundaki yaklaşımlarında büyük bir kusurdur.⁷⁷

Bu anlamda, Kırsaçoğlu râvide aranan adil olma şartını, klasik hadis usulünde cerh ve ta'dilin problemlili taraflarından biri olarak sunmaktadır. Ona göre, bu konuda altı çizilmesi gereken en önemli husus bir râvinin adil olup olmadığını tespit edebilmenin kesin ve kolay bir yolunun olmamasıdır.⁷⁸ Son tahlilde yazar adil olduğu söylenen bir râvinin masum olarak kabul edilemeyeceğini de vurgulamaktadır.⁷⁹ Bu ise bir râvinin adil olarak nitelenmesinin onun hatadan münezzehe olmadığı anlamına gelmektedir. Konunun doğrudan sahâbe râvileri için bakan yönü de yalnızca oryantalistlerce değil özellikle kimi modern dönem müslüman araştırmacılar için de tartışma konusu olmuştur.

Aynı noktada, Ahmet Emîn (ö. 1954) sahâbenin kendi zamanında dahi birbirini tenkit ettiğini hatta kiminin diğerlerinden üstün kabul edildiğini belirtmiştir. Ona göre, hal böyle iken hadis münekkitleri sahâbenin tamamını adil kabul etmiş ve onları yalan ve uydurmacılıkla itham etmemişlerdir.⁸⁰ Mustafa el- A'zamî ise sahâbenin tümünün adil olduğunu nitekim cumhurun bu konuda ittifakının bulunduğunu belirtmektedir. Zira sahbenin adaleti hem Kur'an hem de sünnet temelli delillere sahiptir.⁸¹

Anlaşıldığı kadarıyla sahâbenin adaleti konusunda birbirine zıt iki anlayış hâkimdir. Bu anlamda, bir taraf sahâbenin toptan adil olduğunu savunduğu için onlardan gelen her türlü haberin doğruluğu konusunda görüş bildirirken, diğer taraf için sahâbenin tümünden adil olması gibi bir ön kabul mümkün değildir. Nitekim bu yaklaşıma göre, hadis münekkitlerinin bu ön kabulü onların hadis tashihi sonucundan sahih olduklarını düşündükleri hadislerin tartışmalı olmasına neden olmuştur. Burada konunun metin tenkidi ile olan bağlantısı da haberin kaynağına nispetine yüklenen anlamla ilgilidir. Daha açık bir ifade ile adil olduğu kabul edilen sahâbeden yine adil olduğu ispatlanmış râvilerce muttasıl olarak aktarılan bir rivayetin metin tenkidine ihtiyaç duyması bu anlayış için mümkün

⁷⁷ Bilal Ahmad, "Leone Caetani's Annali dell'Islam on Sirah of the Prophet Muhammad", 210-211.

⁷⁸ Kırsaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 149.

⁷⁹ Kırsaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 152.

⁸⁰ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969), s. 216-217.

⁸¹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır", çev. Enbiya Yıldırım, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (1996), 320-321.

görünmemektedir. Sahâbenin adaleti konusunda sürdürülen tartışmalarda sahâbenin faziletini kabul etmekle birlikte her sahâbenin birbiri ile aynı ölçüde adalet sahibi sayılmaması gerektiğini savunan görüşlerde bulunmaktadır. Bu anlayış ise sahâbenin toptan adaletten yoksun olabileceği görüşü ile tam aksine adil olduğu varsayımının yanında daha mutedil bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bünyamin Erul sahâbenin tenkidi konusunu “cehâletü’r-râvî” bağlamında ele almış ve hadis münekkitlerinin râvileri değerlendirirken cerh tadil faaliyeti esnasında “metâin-i aşere” denilen on ta’n sebebini dikkate alarak râvilerin durumlarını değerlendirdiklerini bu sayede birçok zayıf rivayeti sahih rivayetten ayırt ettiklerini bildirmiştir. Bununla beraber hadis münekkitleri adil oldukları gerekçesiyle bu on kriteri sahâbeye tatbik etmemişlerdir. Bu kriterlerden biri olan “cehâletü’r-râvî” yani sahâbenin bilinmemesi şeklindeki kriterde aynı şekilde sahâbeye uygulanmamıştır. Erul, sahâbe hakkındaki bilgilere bakıldığında binlerce sahâbenin tanınmadığını dahası yüzlercesinin de sadece tek bir hadis nakledildiği ifade etmektedir. Sonuç olarak, Hz. Peygamber’in yakın çevresinde uzun süre yaşayan ve kendileri hakkında çokça bilgiye sahip olunan bazı meşhur sahâbelerin tek bir hadis nakletmiş olmalarını onları “mechul” yapmayacağını ancak tek bir hadis rivayetinde bulunan sahâbe hakkında fazla bilgi yoksa bu tür rivayetler ve şahıslar tıpkı diğer râviler gibi cerhta’dil açısından değerlendirilmelidir görüşünü savunmaktadır.⁸² Böylesi bir yaklaşım sahâbenin cerh ve tadili konusunda iki toptan ve genellemeci yaklaşıma nazaran daha mutedil bir yol önermektedir.

Klasik hadis usulünün metin tenkidi bakımından yetersiz olduğu görüşüne getirilen bir diğer eleştiri de özellikle müslüman düşünürler tarafından üzerinde durulan hadis metinlerinin akla arzı konusudur. Bu anlamda, Muhammed Abduh (ö. 1905) için metin tenkidi faaliyetinin doğrudan akli bir faaliyet olduğu ve hadis metinlerinin akli eleştirden uzak tutulmaması gerektiği düşüncesine sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim Mehmet Zeki İşcan’ın ifadesi ile;

“Düşünürümüz Kur’an’dan başka tartışma kabul etmeyecek bir nassın olmaması taraftarıdır. Bu konuda akıl hâkim rol oynayacaktır. Haddizatında sahih olmayan nakillerin akla üstün tutulmasında en büyük zararı din ve itikat görmüştür. İtikatta bid’atler bu yüzden ortaya çıkmıştır. Başka bir ifade ile itikada zarar veren

⁸² Bünyamin Erul, “Cehaletü’r-Râvî Açısından Sahabenin Durumu”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe*, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2013), 168-180.

bid'atlerin ortaya çıkışının asıl nedeni, öncekilerin sözlerine delilsiz ve tenkitsiz bağlanarak, Kitap ve Sünnetin emrine muhalif olarak, inançta akli hükümsüz bırakmaktır."⁸³

Bu alıntıdan hareketle, Abduh için hadis metinlerinin akli bir çıkarımla tenkide tabi tutulmasının zaruri olduğu söylenebilir. Reşid Rıza'nın (ö. 1935) hadislerin tenkidi konusunda hocası Abduh ile aynı çizgide ilerlediği söylenebilir. Rıza, İslâm'ın temel kaynaklarını sıralarken, Kur'an'dan sonra amelî sünneti (mütevâtir) ve ahad hadisleri birbirinden ayırmaktadır. Rıza için tenkidin ve tartışmaların dışında kalan sünnetin tek kaynağı, Müslümanlardan her bir neslin mütevâtir bir şekilde birbirine aktardıkları ve amel ettikleri Sünnet-i Ameliyyedir. Bununla beraber, ahad haberler olarak isimlendirilen tek bir râvi zinciriyle nakledilen hadisler ise, yeni tenkit kriterlerine göre incelemeye tabi tutulmalıdır. Dahası, böylesi bir yeniden incelemeye en sahih hadislerin bir araya getirildiği eserlerde dâhil edilmelidir.⁸⁴ Rıza'nın hadis münekkitlerinin hadis metinlerinin vakiya, dinin kat'î veya tercih edilen usûl ve fûrûna veya bunun dışındaki şeylere muvafakat veya muhâlefet etmesi ile ilgili araştırılması konusunda hadisçilerin kendilerini görevli addetmediklerini ifade etmesi ise, onun hadis münekkitlerinin metin merkezli tenkid faaliyetlerinde geride kaldıklarını kabul ettiğini göstermektedir. Zira ona göre, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve Buhârî (öl. 256/870) gibi bu işi az da olsa yapanların çıkmıştır fakat onlarda bunu hakkıyla yerine getirememiştir.⁸⁵

Ahmed Emîn'in metin tenkidine dair doğrudan görüş bildirdiği ve onun da hadis münekkitlerini metin tenkidi konusunda yetersiz gördüğü söylenebilir. Nitekim ona göre, hadis tenkidleri isnad merkezli yürütülmüş ve metin tenkidi ile ilgilenilmemiştir. Hadis münekkitleri, hadislerin sıhhatini araştırırken hadis metninin gerçeğe uygulugunu göz önüne almamışlardır. Bununla beraber o, âlimlerin hadislerin değerlendirilmesi hususunda titizlikle muhtelif kurallar koyduklarını da belirtmektedir. Ancak onun için uygun olmayan nokta, ortaya konan bu değerlendirme kriterlerinde hadisin metninden çok haberi nakleden değerlendirilmesi üzerinde durulmasıdır.⁸⁶

⁸³ Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 188-189.

⁸⁴ Mustafa Aydın, *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşid Rızâ Örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 95-97.

⁸⁵ Aydın, *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşid Rızâ Örneği)*, 140.

⁸⁶ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 217.

Fazlur Rahman'a (ö.1988) geldiğimizde ise onun da hadis âlimlerini isnada yönelik faaliyetleri nedeniyle takdir etmekle birlikte, bunun tek başına yetersiz olduğu ve metin tenkidine de ihtiyaç duyulduğunu savunduğu ifade dılebilir. Nitekim konuya dair şu sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır;

"Eşsiz bir İslâm eseri olan isnad, râvilerin hayatları hakkında doğru bilgileri içeren geniş bir literatürün doğmasına neden olması bir yana, hadis vaz'ının azaltılmasına da katkıda bulunmuştur. Gerçekten de uydurulmuş çok sayıda hadis, hadisçilerin isnad üzerinden yorulmak bilmeden yürüttükleri faaliyetler sonucu bertaraf edilmiştir. Ancak isnad, olumsuz bir şekilde önemli olmakla birlikte nihai anlamda olumlu bir delil teşkil etmez. Zira genellikle güvenilir kabul edilen bir "A" şahsının, yine genellikle güvenilir kabul edilen bir "B" şahsı ile gerçekten de karşılaşmış olduğu gösterilebilse de (aslında bu hususun tespiti de zordur) bu, herhangi bir problemle ilgili bir hadisin "A" ya da "B" tarafından rivayet edilmiş olduğu hususunda delil teşkil etmez. İsnadın olumlu nihai delil kabul edilmesine karşı yöneltilen en ciddi itiraz şudur: Bizzat isnadın kendisi, birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış, oldukça geç bir gelişmedir. Buhari ve Müslim'de yer alan ve siyasi karışıklıklardan haber veren hadislerin senedleri mükemmeldir. Ancak tarihi bakımdan dürüst olursak onları kabul edemeyiz."⁸⁷

Fazlur Rahman'ın bu ifadelerinden onun için hadis literatürünün sosyolojik ve tarihsel nedenlerle sonraki dönemlerde, görünürde mükemmel fakat gerçeği yansıtmayan isnadlarla dolu olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Böyle bir yaklaşımdan hareketle onun için eldeki hadis literatürünün yeniden hadis tashihinden geçirilmesi gerektiği ve bu yapılırken hadislerin isnadından ziyade metnin tahlil edilmesi gerektiğini savunduğu açıktır.

Klasik hadis usulünde metin tenkidi konusunda özellikle müslüman düşünürlerin yönelttiği eleştirilerin hadis metinlerinin çağın bilimsel verileri bağlamında akıl süzgecinden geçirilmesi anlamına geldiği söylenebilir. Nitekim daha önce değinildiği üzere, Abduh'a göre din ancak bu şekilde bid'atlerden arınabilecektir. Bu yaklaşım tarzına yöneltilen eleştirilerden Nevzat Tartı'nın yaklaşımı hayli dikkat çekicidir. O, öncelikle Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerin çağın bilimsel ve deneysel sonuçları ile uygunluk göstermesinin zorunlu olmadığını belirtmektedir. Zira ona göre bir hadisin bugünün bilimsel verilerine aykırı olması ile onun gerçekten Peygamber'in ağzından çıkmış olması farklı şeylerdir. Tartı

⁸⁷ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 77-78.

konuyu dünyanın ve güneşin hareketlerine dair günümüz bilimsel kabulleri ile ters düşen 'Batışı sırasında güneş, Allah'ın arşı önünde secdeye varır, dönüşüne yeniden başlamak için izin ister. Kendisine nereden geldiyse oraya gitmesi emredilir. O da doğduğu yere döner' rivayeti bağlamında değerlendirmiştir.⁸⁸ Buna göre o, konunun metin tenkidi bağlamında ele alındığında, o zamanın bilimsel verileri ve kabulleri göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in böyle bir rivayette bulunmasının doğal karşılanması gerektiğini belirtmektedir. Zira bu rivayette orta çağa hâkim olan dünya merkezli bir astronomi düşüncesi hâkimdir. Bu noktada rahatsız olunacak bir durum da yoktur çünkü Hz. Peygamber'den kendisinden sonraki çağların astronomik bilgilerine vâkıf olması beklenmemelidir.⁸⁹ Son tahlilde yazar, bilimsel verilerin değişen teknoloji ve verilerle kimi zaman kendi kendisini reddettiği gerçeğiyle, hadislerin bilimsel verilerle yeniden tashihi gibi bir anlayışa çekince ile yaklaşılması gerektiğini ve Hz. Peygamber'in prestij ve itibarının bu tarz bilgilere bağlanmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁰

Sonuç

Metin tenkidi, nakledilen bir rivayetin muhtevasının Kur'an'a, sünnete ve akla arzı olarak ele alındığında bu konuda klasik hadis usulünde metin tenkidi eksikliğine yönelik bir yaklaşımın varlığı görülmektedir. Zira erken dönemde, ehl-i rey ve kelimciler, modern dönemde oryantalistler ve aynı zamanda kimi Müslüman düşünürler tarafından, ehl-i hadisin hadislerin sübutuna yalnızca sened tenkidi vasıtası ile karar verdiği savunulmaktadır. Öte yandan, klasik hadis usulünün senedle birlikte metni de tenkide tabi tuttuğuna dair yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Klasik hadis usulünün hadis metninin tenkidi konusunda nasıl bir tavır geliştirdiğini anlamanın en sağlam yollarından biri olarak, onun sahip olduğu epistemolojinin incelenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu minvalde yapılan inceleme sonucunda erken dönem hadis münekkithleri için hadislerin dinin kaynaklığı bağlamında taşıdığı önem ortaya konmaya çalışılmıştır. Nitekim dinî bilginin kaynaklığı yanında hadislere ayrıca din anlamının verildiği sonucuna ulaşılmış ve bunun hadis metninin harici bir tenkide uygun olmadığı anlamına geldiği düşünülmüştür. İlave olarak, bu durumun klasik hadis usulü kapsamında oldukça makul bir yaklaşım olduğu zira ehl-i

⁸⁸ Nevzat Tartı, "Bilim-Hadis İlişkinine Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/15 (Bahar 2003), 98.

⁸⁹ Tartı, "Bilim-Hadis İlişkinine Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması", 98-99.

⁹⁰ Tartı, "Bilim-Hadis İlişkinine Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması", 104.

reyden farklı olarak dinî malzemeler üzerinde herhangi bir yorumlama yapılmasına engel olma gayretinin böyle bir sonuca götürdüğü anlaşılmıştır.

Klasik hadis usulünde metin tenkidi yapıldığına dair geliştirilen argümanlar ağırlıklı olarak, münekkitlerin metin tenkidini aslında sened tenkidi kapsamında yaptıklarını iddia etmektedir. Buna göre, münekkitler sened tenkidi yaparken metinle de ilgilenmişlerdir. Bu yaklaşıma göre ayrıca münekkitler ehl-i reye karşı naklin akla üstünlüğü konusunda girilen fikir ayrılığı nedeniyle ehl-i reyi haklı çıkarmamak adına metin tenkidini bilinçli olarak münker gibi kimi kapalı kavramlar altında gerçekleştirmişlerdir. Bunun haricinde, metin tenkidinin varlığına dair metinle ilgili kimi ilim alanları da örnek olarak gösterilmektedir. Ancak böyle bir yaklaşım bahsedilen alanların hadisin metni ile bir güvenlik sağlamasından geçmesinden ziyade, metnin anlaşılmasına yönelik alanlar olması dolayısıyla makul karşılanmamıştır. Ayrıca metinle ilgili bu alanlar da en erken hicri V. yüzyılda ifade edilmeye başlanmıştır. Bu durumda da metin ile alakalı kimi konuların hadis tashihi amacıyla ortaya konan metodolojik şartların oluştuğu dönemde değil de tasnif döneminden sonra konuşulmaya başlandığı anlamına gelmektedir. Bu nokta oldukça mühimdir zira bu durumda, metinle alakalı ilimlerle ilgilenilen dönemin sahih kaynakların oluşturulduğu dönemden sonraya denk geldiğini göstermektedir.

Klasik hadis usulünde metin tenkidinin eksikliği yönündeki yaklaşımlar incelendiğinde hem oryantalist hem de müslüman düşünürlerin klasik hadis usulünü sened tahlili merkezli bir usul olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle öne sürülen eleştirilerin odağı da senede dair uygulanan kimi metodolojik hususlar üzerinden yürütülmüştür. Bu bağlamda üzerinde durulan ilk husus rivayetlerin ilk râvileri konumundaki sahâbeye yöneliktir. Zira sahâbe râviler hadis münekkitleri tarafından cerh ve tadilden muaf tutulmuşlar çünkü sahâbenin tamamı adil kabul edilmiştir. Konunun metin tenkidine bakan kısmı ise senedi sahih olan bir metnin Hz. Peygamber'e yalan isnad etmeyeceğinden emin olunan sahâbeden gelmesi nedeniyle tahlile ihtiyaç duymamasıdır. Özellikle modern dönem müslüman düşünürlerin üzerinde yoğunlaştıkları bir diğer konuya erken dönem hadis münekkitlerinin hadis tashihiinde metnin akla arzı bağlamında bir metin tenkidinde bulunmadıkları yönündedir. Bu düşünürler için sahih kaynaklar da dâhil olmak üzere hadislerin tekrardan özellikle çağın bilimsel ve rasyonel gerçeklerine arzı bağlamında tashih edilmesi gerekmektedir.

Klasik hadis usulünde hadis metinlerinin Kur'an'a, sünnete ve akla arzı olarak tanımlanan metin tenkidinin varlığına ve eksikliğine yönelik her iki yaklaşımda çıkış noktasının aynı olduğu saptanmıştır. Zira klasik hadis usulünün senede dair oluşturduğu metodolojiye yönelik kaidelerin her iki görüş tarafından iddiaların temellendirilmesinde kullanıldığı görülmüştür. Hal böyle iken konuya dair yürütülen tartışmaların devam edeceğini tahmin etmek zor olmamaktadır.

Kaynakça

- Aba, Veli. "Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi". *Gümüüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Ağustos 2013), 233-249.
- Ahmad, Bilal. "Leone Caetani's Annali dell'İslam on Sirah of the Prophet Muhammad". *Islamic Studies* 54/3-4 (Aralık 2015), 203-216.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Aktepe, İsak Emin. *Sünnet ve Hadis*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 1. Basım, 2014.
- Aktepe, İsak Emin. "Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ÖS-I (Haziran 2015), 111-124.
- Aktepe, İsak Emin. *Hadis İlmine Giriş*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Aktepe, İsak Emin Aktepe. "Hadis-Akıl İlişkisi". *Akıl Kitabı* 3. ed. Turgut Akyüz. 25-60. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Aydın, Mustafa. *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşid Rızâ Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 4 Mart 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-hadis>
- Ayub. "Matn Criticism and Its Role in the Evaluation of Hadith Authenticity", *International Journal of Islamic Studies and Humanities* 1/1 (Nisan 2018), 69-75.
- A'zamî, Muhammed Mustafa el-. "Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır". çev. Enbiya Yıldırım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I (1996), 315-332.
- Babanzâde, Ahmed Naim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.

- Bâcî, Ebû'l-Velid Suleyman b. Halef el-. *el-Muntekâ Serhu Muvatta*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1914.
- Brown, Jonathan A. C. "Erken Dönem Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?". çev. Salih Kesgin. *Usûl: İslam Araştırmaları* 2/25 (Ocak Haziran 2016), 265-310.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Canan, İbrahim. *Hadîs Usûlü ve Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Çelebi, İlyas. " Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Mart 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutezile>
- Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-. *Mukaddime*. nşr. Hüseyin Salîm Esed ed-Dârânî., Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni 2000.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş 'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. nşr. Muhammed Muhyiddiîn Abdülhamîd. Beyrut: el- Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Dere, Ali. "İmam Malik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine". *Journal of Islamic Research* 10/1-2-3, (Nisan 1997), 69-73.
- ed-Durays, Hâlid b. Mansûr. "Metin Tenkidi ve Cerh-Ta'dil Âlimlerine Göre Hadis Ravileri Hakkında Verilen Hükümle İlişkisi". çev. Salih Kesgin. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (Nisan 2016), 1186-1223.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 10. Basım, 1969.
- Erul, Bünyamin. "Cehaletü'r-Râvî Açısından Sahabenin Durumu". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe*. 167-183. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 1. Basım, 2013.
- Erul, Bünyamin. *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. C. R. Barber- S. M. Stern. Great Britain: Aldine: Atherton, 1971.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültür Araştırmaları*. çev. Mehmet Said Hatiboğlu-Cihad Tunç. 2 Cilt. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2019.

- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 5. Basım, 2001.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Gürler, Kadir. “Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırm)a Yöntemi”. *Dini Araştırmalar* 8/24 (Haziran 2006), 27-58.
- Hatîb el- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Şerefu Ashâbi'l*. nşr. Mehmed Said Hatipoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l-Muteffakkih*. nşr. Adil b. Yûsuf el-Ğarrâzî. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2001.
- Hatiboğlu, Mehmet Sait. *Hadis Tedkikleri*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2009.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. , *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*. Mağrib: Vizâratu umûmi'l-evkaf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1976.
- İbn Hacer, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma 'rife, 1379.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*. Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el- Kazvîni, *Sünen İbn Mâce*. nşr. Muhammed Fuad Abdulbâki. b.y.: Dâr İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye,ts.
- İşcan, Mehmet Zeki, Muhammed. *Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Karaman, Hüseyin. “el-Hatib el-Bagdadi ve el-Kifaye'si”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Haziran 1998), 471-486.
- Kandemir, M. Yaşar. “Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Şubat 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis>
- Keleş, Ahmet. *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2017.

- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Rey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 4 Mart 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-rey>
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *Hadis Müdafaası*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Kuzudışli, Ali. "Hadis Terimi Hakkında", *Hadis Tetkikleri Dergisi XII* (Haziran 2013), 155-170.
- Küçük, Raşit. "Metin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 1 Mart 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/metin--hadis>
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's- Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts.
- Polat, Salahattin. "Çok Anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinlerarası Bir Kavram: 'Metin Tenkidi'", *Hadis Tetkikleri Dergisi VI/I* (Haziran 2008), 7-28.
- Polat, Salahattin. "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*, 211-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Rahman, Fazlur. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın. İstanbul: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1993.
- Rahman, Fazlur. *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Salih, Subhi es-. *Hadis İlimleri ve İstilahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2010.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *er-Risâle*. nşr. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetu'l-halebî, 1940.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Umm*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990.
- Tartı, Nevzat. "Bilim-Hadis İlişkinine Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/15 (Bahar 2003), 95-104.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-. *es-Sunen*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - Fuâd Abdülbâkî - İbrahim Utve. Mısır: Matbaatu Mustafa el-bâbî el-Halebî, 1975.

◆ Gifad 20 (Temmuz/July 2021/2) | Arş. Gör. Hacer Ayaz

Türcan, Zişan. *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2020.

Yardım, Ali. *Hadîs I-II*. İstanbul: Damla Yayınevi, 5. Basım, 2010.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2009.

Zerkeşi, Bedruddîn. *H. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2015.